

SİDE TYKHE TAPINAĞI

Mehmet Baran YÜRÜK

Yüksek Lisans Tezi

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak, 2017

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mehmet Baran YÜRÜK'ün “Side Tykhe Tapınağı” başlıklı tezi 17 Nisan 2017 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Arkeoloji (Klasik Arkeoloji)** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.H.Sabri ALANYALI

Üye : Doç.Dr.R.Eser KORTANOĞLU

Üye : Doç.Dr.S.Hakan ÖZTANER

Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Side Tykhe Tapınağı

Mehmet Baran YÜRÜK

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık, 2016

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Bu tezin konusunu Pamphylia bölgesinde yer alan Side antik kentinde bulunan Tykhe Tapınağı'nın arkeolojik veriler ışığında detaylı incelenmesi oluşturmaktadır. Tez beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tezin giriş bölümüdür. İkinci bölümde Pamphylia Bölgesi ve Side Kenti'nin coğrafi konumları Side şehri, şehrin tarihçesi ve şehirde yapılan araştırmaların tarihçesinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Tykhe Tapınağı'nın konumu ve çevresinden bahsedilmiş, tapınak üzerine yapılan ilk araştırmalar anlatılmış ve modern bilimsel araştırmalardan bahsedilmiştir. Ayrıca tapınağın mimarisi detaylı olarak ele alınmış, yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen verilerden yararlanarak tapınağın tarihlendirilmesi yapılmış ve Side Kenti'ndeki Tykhe kültünden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise Yunan ve Roma mimarilerinde dairesel planlı yapıların bilinen örnekleri ele alınmış ve bu örnekler ile Side Tykhe Tapınağı'nın mimari ve işlevsel olarak karşılaştırması yapılmıştır. Beşinci ve son bölüm ise çalışmanın sonuç bölümüdür. Bu bölümde tezin konusu üzerine genel bir değerlendirme yapılmış ve son araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Pamphylia, Side, Tyche Tapınağı, Roma Mimarisi

ABSTRACT

THE TYCHE TEMPLE IN SIDE

Mehmet Baran YÜRÜK

Department of Archaeology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, December, 2016

Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

The subject of this thesis is the study of TheTyche Temple found in the ancient city of Side in Pamphylia. The thesis contains five chapters. Chapter one is the introduction chapter of thesis. In chapter two geographical locations of Pamphylia Region and Side, the city of Side, the history of the city and a history of the researches of the city are mentioned. In chapter three the location of the temple and the buildings around are explained, the early researches and the modern researches are mentioned. Also a detailed explanation of the architecture, dating according to the archaeological data are made and the cult of Tyche in Side is mentioned. In the fourth chapter examples of the circular buildings of Greek and Roman architecture are discussed and compared with The Tyche Temple for their architecture and functions. The fifth and the final chapter is the conclusion part. In this chapter the subject of the thesis and the data from the last researches are overviewed.

Keywords: Pamphylia, Side, Tyche Temple, Roman Architecture

TEŞEKKÜR

Side Tykhe Tapınağı konulu tezimi hazırlamamda birçok değerli insanın birikim ve görüşlerinden faydalandım. Bunların başında danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI geliyor. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim. Doç. Dr. Feriştah ALANYALI ve Erkan ÇİFTÇİ başta olmak üzere tez konum ile alakalı arazi çalışmaları sırasında destek olan Side kazı ekibinin tümüne teşekkür ederim. Yazım aşasında teknik konularda sonsuz yardımını gördüğüm Öğretim Görevlisi Dr. Yusuf POLAT'a teşekkür ederim. Farklı konularda yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü hocalarının tümüne ve aileme teşekkür ederim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Mehmet Baran YÜRÜK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xii
1. Giriş.....	1
2. Side	3
2.1. Pamphylia	3
2.2. Coğrafi Konum.....	3
2.3. Side Şehri	4
2.4. Şehrin Tarihçesi.....	4
2.5. Araştırma Tarihçesi	13
3. TYKHE TAPINAĞI	17
3.1. Konumu ve Çevresi	17
3.2. Tykhe Tapınağı İle İlgili İlk Araştırmalar.....	19
3.3. Modern Araştırmalar	21
3.3.1. 2009-2010 yılları kazı çalışmaları	22
3.4. Tapınağın Mimarisi	26
3.4.1. Plan	26
3.4.2. Temel	27
3.4.3. Podium.....	27
3.4.4. Sütunlar.....	28
3.4.5. Cella - Cella Duvarı.....	28
3.4.6. Arşitrav – Friz.....	29
3.4.8. Çatı.....	30
3.5. Tapınağın Tarihlendirilmesi ve Side’de Tykhe Kültü.....	31

3.5.1. Tarihlendirme	31
3.5.2. Side Kentinde Tykhe Kültü	32
4. YUNAN VE ROMA MİMARİSİNDE DAİRE PLANLI YAPILAR VE SİDE TYKHE TAPINAĞI.....	34
4.1. Yunan Mimarisinde Yuvarlak Planlı Yapılar.....	34
4.1.1. Tholos (Delphi).....	34
4.1.2. Tholos (Epidauros)	35
4.1.3. Lysikrates Anıtı (Atina).....	35
4.1.4. Philippeion (Olympia)	36
4.1.5. Arsinoeion (Samothrace).....	36
4.1.6. Ptolemaion (Limyra).....	36
4.1.7. Knidos Tholosu.....	37
4.2. Roma Mimarisinde Yuvarlak Planlı Yapılar.....	38
4.2.1. Vesta tapınağı (Forum Romanum)	38
4.2.2. Tiber kıyısındaki yuvarlak tapınak	39
4.2.3. Vesta tapınağı (Tivoli).....	40
4.2.4. Fortuna Huiusce Diei tapınağı (Roma - Largo Argentina B tapınağı)	40
4.2.5. Roma ve Augustus tapınağı (Atina)	41
4.3. Side Tykhe Tapınağının Yunan ve Roma Örnekleri ile Karşılaştırması.....	41
5. SONUÇ	44
6. EK-1	46
7. KATALOG	49
KAYNAKÇA.....	81
ÖZGEÇMİŞ	112

ŞEKİLLER DİZİNİ

- Şekil 1** Pamphylia Bölgesi Harita (Talbert-Richard 2000, Map 65)
- Şekil 2** Side Kent Planı (Mansel 1978, harita 1)
- Şekil 3** 1. Tiyatro-Agora Kompleksi (Side Kazı Arşivi)
2. Thkye Tapınağı Sondaj Kazıları (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 4** Tholos ve Monopteros Plan Örnekleri (Schollmeyer 2013, s. 61, Abb. 193-194)
- Şekil 5** 1. Tykhe Tapınağı Temel Seviyesi (Side Kazı Arşivi).
2. Tykhe Tapınağı Podium (Side Kazı Arşivi).
- Şekil 6** 1. Tapınağa Ait Sütun Gövdesi (Side Kazı Arşivi)
2. Payelere Ait Başlık (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 7** 1. Payelere Ait Gövde Bloğu (Side Kazı Arşivi)
2. Tapınağının Girişi ve Basamaklar (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 8** 1. Podium Dolgusunda Bulunan Çıkıntı (Side Kazı Arşivi)
2. Tapınağa Ait Kapı Lentosu (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 9** 1. Tapınağa Ait Kapı Lentosu Detay (Side Kazı Arşivi)
2. Söve (Side Kazı Arşivi)
3. Söve (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 10** 1. Arşitrav-Friz Bloğu (Side Kazı Arşivi)
2. Arşitrav-Friz Bloğu (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 11** 1. Arşitrav-Friz Bloğu (Side Kazı Arşivi)

- Şekil 12**
2. Tavan Kaseti Levhası (Side Kazı Arşivi)
 1. İç Friz (Side Kazı Arşivi)
 2. Meander Motifli Bant (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 13**
1. Çatıya Konstrüksiyonuna Ait İzler (Side Kazı Arşivi)
 2. Çatıya Konstrüksiyonuna Ait İzler Detay (Side Kazı Arşivi)
- Şekil 14**
1. Delphi Tholosu (<httpwww.gtp.grTDirectoryDetails.aspID=14630> Erişim Tarihi: 25.10.2016)
 2. Delphi Tholos Plan
- Şekil 15**
1. Epidauros Tholos (Martin 2003, s. 130)
 2. Epidauros Tholos Plan (Lawrence 1983, s. 139)
- Şekil 16**
1. Lysikrates Anıtı
 2. Lysikrates Anıtı Plan
- Şekil 17**
1. Philippeion Olympia (<documents-macedon.blogspot.com.tr201208the-philippeion-ancient-olympia.html> 25.10.2016)
 2. Philippeion Olympia Plan
- Şekil 18**
1. Arsinoeion, Samothrace
(supload.wikimedia.orgwikipediacommons77aSamothraki_Arsinoe_rotunda.jpg)
 2. Ptolemaion, Limyra
 3. Ptolemaion, Limyra (Borchhardt 1999, s.51, Lev. 48)
- Şekil 19**
1. Knidos Tholos (Bruns-Özgan 2002, s. 20, Res. 21)
 2. Knidos Tholos Plan (Bruns-Özgan 2002, s. 75, Res. 91)

- Şekil 20**
1. Vesta Tapınağı, Forum Romanum (Stamper 2005, s. 79 Fig. 60)
 2. Vesta Tapınağı, Forum Romanum Plan (Stamper 2005, s. 80, Fig. 61)
- Şekil 21**
1. Tiber Kıyısındaki Yuvarlak Tapınak (Stamper 2005, s. 69, Fig. 48)
 2. Tiber Kıyısındaki Yuvarlak Tapınak Plan (Stamper 2005, s. 71, Fig. 49)
- Şekil 22**
1. Vesta tapınağı, Tivoli (Stamper 2005, s. 74, Fig. 54)
 2. Vesta tapınağı, Tivoli Plan (Stamper 2005, s. 75, Fig. 55)
- Şekil 23**
1. Fortuna Huiusce Diei Tapınağı (Stamper 2005, s. 77, Fig. 57)
 2. Fortuna Huiusce Diei Tapınağı Plan (Stamper 2005, s. 78, Fig. 59)
- Şekil 24**
1. Roma ve Augustus Tapınağı (www.theposthole.orgreadarticle300 Erişim Tarihi: 25.10.2016)
 2. Roma ve Augustus Tapınağı Plan (Schollmeyer 2008, s.31, şek.22)
- Şekil 25**
1. Tykhe Tapınağı Ayağa Kaldırma Uygulaması
 2. Tykhe Tapınağı Ayağa Kaldırma Uygulaması
- Şekil 26**
1. Thyke Tapınağı Tamamlama Yönü
 2. Mimari Elemanların Konumu
- Şekil 27**
1. Thyke Tapınağı Tavan Kasetleri
 2. Uygulamada Kullanılan İmitasyon Malzeme

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
cm	Santimetre
fig.	Figure
km	Kilometre
Kat.	Katalog
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
m	Metre
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Sond.	Sondaj

1. Giriş

Pamphylia Bölgesi'nin en önemli kenti olan Side konumu bakımından bölge içerisinde antik dönemin en önemli ticaret merkezlerinden birisi hatta en önemlisidir. Bu çalışmanın konusu olan Tykhe Tapınağı ise şehrin ticari merkezi olan agorasında konuşlandırılmıştır. Tykhe antik dönem içerisinde hem şehirlerin hem de ticaretin koruyucusu olarak kabul edilen bir tanrıçadır. Bu sebeple Side gibi ticaret sayesinde ayakları üzerinde kalabilen bir şehir için oldukça önemli bir tanrıçadır.

1800'lerden beri araştırmacıların ilgisini çeken yapı üzerinde ilk bilimsel çalışmalar Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bitiminden sonra 2000'li yıllara kadar yapı üzerinde arkeolojik herhangi bir çalışma olmamış olsa da, 1998 yılında, Dr. Ülkü İzmirilgil'in yaptığı çalışmaların devam ettiği yıllarda tapınak hakkında "Antik mimaride yuvarlak planlı tapınaklar ve Side Fortuna Tapınağı koruma ve restorasyon önerisi" başlığı altında yayımlanmamış bir yüksek lisans tezi yazılmıştır. Öznur Arı tarafından kaleme alınan tez bu çalışmanın konusu dışında kaldığı için kaynakçada yer almamaktadır.

2009 yılında Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında başlayan yeni çalışmalar Side kenti genelinde halen devam etmektedir. 2009 yılında tapınağın bulunduğu alanda temizlik ve düzenleme çalışmaları yürütülmüş, 2010 yılında ise yapının arkeolojik kazısı yapılmış ve restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. 2012 yılında restorasyon uygulaması tamamlanmış ve yapı kısmen ayağa kaldırılmıştır (Anastylosis Uygulaması). Yapılan bu çalışmalar sonucunda Tykhe Tapınağı içerisinde bulunduğu Tiyatro – Agora kompleksi ile birlikte detaylı olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Side kentinin önemli prestij yapılarından birisi olan yapı gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sonucunda daha ziyaretçilerin üç boyutlu görünüm sağladığı için daha anlaşılır bir hale getirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Tykhe Tapınağı'nın genel mimarisini, yapı formunu ve işlevini tanımlamak, yapının Side kenti özelindeki, Asia Minor içerisindeki ve Roma dünyasındaki önemini benzer yapı örnekleriyle karşılaştırarak ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde Side kentinin yer aldığı Pamphylia bölgesinin

tanımı, Side şehrinin coğrafi konumu, tarihçesi ve araştırma tarihçesi anlatılarak çalışmaya başlanmıştır. Üçüncü bölümde tapınağın konumu ve çevresi açıklanmış, yapı ile ilgili tüm araştırmalardan bahsedilmiş, tapınağın mimarisi detaylı olarak anlatılmıştır. Ayrıca yapının tarihlendirilmesinden ve tanrıça Tykhe'nin Side kentindeki kültünden kısaca bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde daire planlı olan Side Tykhe Tapınağı Yunan ve Roma mimarilerindeki daire planlı yapılarla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma yapılırken verilen örnekler birçok daire planlı yapı arasından arkeolojik ve mimari verileri bir karşılaştırma yapmak için yeterli olanlar seçilerek kullanılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümü ise tapınağın mimari, dini ve işlevsel olarak genel tanımının ve tarihlendirilmesinin yapıldığı sonuç bölümüdür.

2. Side

2.1. Pamphylia

Pamphylia (gr. Παμφυλία)¹ (Şekil 1) Anadolu'nun güneybatı kıyısının antik dönemdeki adıdır.² Παμφυλία, Πάμφυλοι veya Παμφύλιοι kelimeleri bölgenin adlandırılmasının Hellenleştirilmiş formudur. Grekçe kelime anlamı olarak “bütün halkların ülkesi” veya “bütün (Hellen) soyları” şeklinde olduğu kabul edilmektedir³.

2.2. Coğrafi Konum

Pamphylia güneyde Akdeniz, batı, kuzey ve doğuda Toros dağlarının sınırladığı verimli ovaya antik dönemde verilen isimdir⁴. Bölgenin güneyinde yer alan ve Akdeniz’e açılan kıyı şeridi insanların buraya yerleşmesi, koloni kurmaları ve ticaret yapmalarına kolaylık sağlamıştır⁵. Antik çağda batıda Lykia (Λυκία), kuzeyde Pisidia (Πισιδία), kuzeydoğuda Isauria (Ισαυρία) ve doğuda Kilikia (Κιλικία) komşu bölgeleri oluşturmaktaydı⁶. Bölgede kuzeyde Toroslardan doğan, güneyde Akdeniz’e akan dört önemli nehir bulunmaktadır. Doğudan batıya doğru Μέλας (Melas - Manavgat), Ευρυμέδων (Eurymedon - Köprüçay), Κέστρος (Kestros - Aksu) ve Καταρράκτης (Kataraktes - Düden) olarak sıralanırlar⁷. Bölgesi içerisinde Roma İmparatorluk dönemine tarihlenen önemli kentler doğudan batıya doğru Κορακήσιον (Korakesion - Alanya), Σίδη (Side - Side), Άσπενδος (Aspendos - Belkıs), Σύλειον (Syleion - Yanköy), Πέργη (Perge - Aksu) ve Άτταλεία (Attaleia - Antalya) sayılabilir⁸. Sözü edilen Pamphylia kentleri tarihleri süresince birbirleri ile ezeli

¹ A. Talbert- J. Richard (2000). *Barrington Atlas of The Grek and Roman World Map by Map Directory*, Volume: I-II, Princeton University Pres, Map 65.

² H. Abbasoğlu (2001). The founding of Perge and its development in Hellenistic and Roman periods. *JRA*, 45 s. 172-188.

³ C. E. Bosch (1957). *Pamphylia tarihine dair tetkikler – Studien zur geschichte Pamphyliens.*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 52.

⁴ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 13-14.

⁵ H. Brandt (1992). *Gesellschaft und wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im altertum*. Asia Minor Stydien 7., Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 21.

⁶ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 8.

⁷ J. Nolle (1993). *Side im altertum, geschichte und zeugnisse I, geographie – geschichte – testimonia, griechische und lateinische inschriften (1-4)*, Inschriften griechischer Stadte in Kleinasien 43., Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 3.

⁸ Abbasoğlu, 2001, **a.g.k.**, 175.

rakip olmuşlar ve hiçbir şekilde birlik oluşturmamışlardır. Aralarındaki anlaşmazlıklar sebebiyle birleşik devlet oluşumunu gerçekleştirememişlerdir⁹.

2.3. Side Şehri

Side tarihçesi içerisinde Pamphylia’da yer alan önemli kentlerden birincisi olduğu belirtilmektedir¹⁰. Şehir doğusunda yer alan Melas Nehrinin yakınında Doğu Pamphylia’da yer alır¹¹ (Şekil 2). Kentin deniz kıyısında olmasından dolayı, güneyinde yer alan küçük koyu bir mendirek yapılarak liman olarak kullanılmıştır¹². Antik dönemde ulaşımın büyük oranda denizden sağlanması ve ticaretin de deniz ulaşımına bağlı olması şehrin gelişiminde ve yaşamında önemli rol oynamıştır¹³. Kentin ismini ‘Nar’ anlamına geldiği kabul edilmektedir¹⁴. Kent sikkelerinin üzerinde nar betiminin görülmesi nar motifinin kentin simgesi olduğunu açıkça belirtmektedir¹⁵.

2.4. Şehrin Tarihçesi

Şehrin tarihçesinin başlangıcı Pamphylia Bölgesi ile birlikte incelenebilmektedir. Bölge içerisinde prehistorik çağa ait mağara ve höyük yerleşimlere rastlanmaktadır. Mağaralar içerisinde en tanınmış olanları Karain, Öküzini, erken kaya sığınağı yerleşimleri olan Beldibi, Belbaşı ve prehistorik köy Bademağacı Höyüğü dür. Yerleşim örnekleri göstermektedir ki Pamphylia ovası prehistorik çağlardan itibaren yerleşime elverişli bir bölge olmuştur¹⁶. Fakat Side kenti ve çevresinde tarih öncesi kalıntılara henüz rastlanmamıştır.

⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 50.

¹⁰ A. M. Mansel (1978). *Side – 1947 - 1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları.*, Ankara: TTK Basımevi, s. 2.

¹¹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 2, Harita 1.

¹² Mansel, 1978, **a.g.k.**, 71.

¹³ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 2.

¹⁴ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 4.

¹⁵ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 7.

¹⁶ H. Vanhaverbeke – M. Waelkens (2003). *The chora of Sagalassos. The evolution of the settlement pattern from prehistoric untill recent times.*, Turnhout: Brepols, s.90-93.

Hattuša’da 1986 yılında bulunan tunç levha üzerindeki yazıttan bölge içerisinde yer alan Perge kentinden söz edilmektedir. MÖ 1235’den hemen önceye tarihlenen tunç levha Hitit Kralı IV. Tuthallia, düşmanları ve Vasal kral Kurunta arasında yapılan anlaşma metnini içermektedir¹⁷. Belgede Sillyon, Aspendos ve Side gibi diğer Pamphylia kentlerinden bahsedilmemektedir. Bu kentlerin isimleri metin içerisinde geçmiş olsa bile bunların belirlenmesi mümkün olmamış olabilir. Paribelli ve Romanelli’nin yayınında Side’de bulunduğu iddia edilen Hitit-Suriye eseri olduğu bildirilen taş mühür MÖ 2. bine tarihlenmektedir¹⁸. Hitit Döneminde Side adı geçmese de, kazılarda ele geçmiş Geç Hitit dönemine ait bir bazalt krater halen Side Müzesinde sergilenmektedir¹⁹. Bu tekil buluntunun kullanılmış olduğu yapı halen tespit edilememiştir.

Tunç levhada sözü geçen olaydan kısa bir süre sonra deniz kavimlerinin Anadolu’ya akınları başlamış ve Hitit İmparatorluğuna son vermişlerdir²⁰. Epigrafik bilgilerin ışığında Pamphylia dilleri üzerine yapılan etimolojik araştırmalar Geç Myken ve Hitit döneminde bölgeye ilk Hellen etkilerinin geldiği yolunda yorumlar yapılmaktadır²¹. Fakat arkeolojik belgeler bu dönem için herhangi bir kanıt göstermemektedir. Hellenli tüccarlar büyük bir olasılıkla Pamphylia Kıyılarına da uğramış olmalıdırlar. Hatta buralara daha önceden geldiklerini kabul etmeliyiz. MÖ 13 yüzyıla tarihlenen erken Hellen Kolonizasyonu üzerine ne yazık ki elimizde yazılı belge yoktur. Dil açısından baktığımızda Pamphylia’da konuşulan Grekçe diyalektiğinde Dor etkilerinin olması bölgedeki Akhaların izleri olarak görülmekte ve bölgeye Akhaların (Öncü Hellenler) gelmiş olduğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir²². Söz konusu dönemle Hellenlerin mitolojik anlatımları çakışmaktadır. Bu konu üzerine yapılan yorumlar yalnızca erken Hellen kahramanlık söylencelerine dayanmaktadır²³. Troia Savaşı sonucunda Mopsos ve Kalchas önderliğinde Hellenli Akhalıların Pamphylia’ya gelerek Phaselis, Perge, Syllion ve Aspendos antik kentlerini

¹⁷ Abbasoğlu, 2001, **a.g.k.**, 176.

¹⁸ R. Paribeni – P. Romanelli (1914). *Studi e ricerche archeologiche nell’ Anatolia meridionale*, Monumenti Antichi, Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, s.132.

¹⁹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 6.

²⁰ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 15-16, Mansel, 1978, **a.g.k.**, 1.

²¹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 15-16, Mansel, 1978, **a.g.k.**, 1.

²² Bos Bosch, 1957, **a.g.k.**, 16, Mansel, 1978, **a.g.k.**, 2.

²³ A. Erzen (1973) *Das besiedlungs problem Pamphyliens im altertum*. Archaologischer Anzaiger., Berlin: Walter de Gruyter GmbH, s.398.

kurdukları söylenmektedir²⁴. MS 2. Yüzyılda bölge içerisinde yer alan Side kenti için de bir mitos uydurulmuştur. Miletli Hekataios ve Bizanslı Stefanos'un anlattığına göre Side Anadolulunun Boğa ve Dağ tanrısı olan Tauros'un kızıdır²⁵. Side'nin kurucusu olarak Hellen kökenli bir kahramanın gösterilmemiş olması kentin MÖ 13. Yüzyılda başlayan ve ilerleyen yıllarda devam eden kolonizasyon hareketlerinde barbar (yabancı) olarak kabul edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Dil konusunda da bu yabancılaşmayı görmektediriz. Arrian İskender'in Anabasis'inde Side'ye gelen Kymeli kolonistlerin çok kısa bir süre sonra kendi dilleri olan Grekçeyi unutup yerli barbar dilini kullanmaya başladıkların söylemektedir²⁶. Bu sayede Side kentinde Sidece diyebileceğimiz bir dilin varlığından söz edebiliriz. Hellenistik ve hatta Roma dönemine kadar Side'de yerel dil etkin olmuştur²⁷. Side müzesinde yer alan yerli dille yazılmış yazıtlar bize bunu açıkça kanıtlamaktadır²⁸.

Tarihçi Herodotos'un belirttiğine göre; Lydia Kralı Kroisos Lykia ve Kilikia dışında tüm Batı Anadolu'yu Halys kavisine kadar ele geçirmiştir²⁹. Yine Herodotos'un belirttiğine göre Lydia egemenliğinde olan halklar sırası ile şunlardır: Lydialılar, Phrygialılar, Mysialılar, Mariandynalılar, Chalybialılar, Paphlagonialılar, Thrakialılar, Thynialılar, Bithynialılar, Karialılar, Ionialılar, Dorlar, Aiolialılar ve Pamphyliyalılar. Pers Kralı Kyros Lydia Krallığı topraklarına hâkim olunca, Pamphylia'da Pers İmparatorluğunun bir parçası olmuştur³⁰. Herodotos'un yazdığına göre; Pamphylia, Ionia, Magnetia, Aiolia, Karia, Lykia ve Milyas ile birlikte birinci Satraplığı oluşturmaktaydı³¹. Birinci Satraplığa giren bölge halklarının her yıl 400 Talent gümüşü vergi olarak ödemeleri gerekiyordu³². Yine Herodotos'un belirttiğine göre Pamphyliyalılar Xerxes'in yapmış olduğu Atina

²⁴ Abbasoğlu, 2001, **a.g.k.**, 176.

²⁵ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 6-7.

²⁶ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 4.

²⁷ J. Nolle (2001). *Side im altertum, geschichte und zeugnisse II, geographie – geschichte – testimonia, griechische und lateinische inschriften (1-4)*, Inschriften griechischer Stadte in Kleinasien 44., Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s.625., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 4.

²⁸ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 4.

²⁹ Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 104.

³⁰ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 55. Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 105.

³¹ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 27.

³² Brandt, 1992, **a.g.k.**, 29., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 106.

Seferine 30 Gemi ile katılmışlardı³³. Oniki yıl sonra Pers Donanması tekrar Ege Denizi'ne sefer düzenlemek için Pamphylia Bölgesi'nde toplanmaya başladığı sırada, Atinalılar Komutanları Kimon önderliğinde 200 gemi ile toplanmakta olan Pers Donanmasının gemileri daha sefere başlamadan yok etmişlerdir³⁴. Böylece Perslilerin yeniden planladıkları Batı Seferi başlamadan bitmiştir³⁵. MÖ 468 yılında olduğu kabul edilen bu savaş Eurymedon Nehri'nin denizle birleştiği deltada olmuştur³⁶. Atinalılar Savaşı kazanmış olsalar da, Pamphylia Bölgesi'nde bir egemenlik kurduklarından söz edilemez³⁷. Çok kısa bir süre sonra Persler bölgeye tekrar hâkim olmuşlardır³⁸.

Bütün bu gelişmelerden sonra Pamphyliyalılar Genç Kyros'un ağabeyine karşı yapmış olduğu sefere katılmamışlardır³⁹. Xenophon Anabasis'de Kilikia Kralı Syennesis'in eşi Epyaxa'nın Kyros'u Kaystropedion kampında ziyaret ettiği sırada beraberinde Kilikalı ve Aspendoslu muhafızları ile beraber geldiğini söylemektedir⁴⁰. Aspendoslular kraliçenin yanında çalışan paralı askerler olmalıdırlar. Çünkü Pamphyliyalılar Anabasis'de sefere katılan topluluklar arasında sayılmamaktadır.

Satrap Ayaklanmasında Aspendos başta olmak üzere Batı Pamphylia ile Side'nin başı çektiği Doğu Pamphylia'nın farklı taraflarda yer almış oldukları görülmektedir⁴¹. Autophradates Büyük Pers Kralına bağlı kalmış, Aspendoslu Askerler Datames'e karşı onunla birlikte savaşmışlardı⁴². Side Datames'in yanında yer almış olmalıydı. Büyük bir olasılıkla Autophradates Batı Lykia'nın egemeni olan Artumpara tarafından Datames'e karşı Pamphylia'da savaşmak üzere görevlendirilmişti⁴³. Artumpara Büyük Krala bağlı kalan Satrap olarak mücadelesini sürdürürken kendisine merkez olarak Aspendos'u seçmiş olmalıdır⁴⁴. Artumpara'nın Datames'i yenmiş olduğu Side basımlı sikkelerinden

³³ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 29., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,106.

³⁴ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 35., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,106.

³⁵ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 35., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,106.

³⁶ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 36., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 30.

³⁷ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 36., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 30.

³⁸ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 36., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 30.

³⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 20, 56.

⁴⁰ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 33.

⁴¹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 57., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,105.

⁴² Brandt, 1992, **a.g.k.**, 32.

⁴³ M. Zimmermann (1992). *Untersuchung zur historischen landeskunde Zentrallykiens*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH., s.43.

⁴⁴ Nolle 1993, **a.g.k.**, 52.

açıkça izlenmektedir⁴⁵. Side Satrap Ayaklanması'ndan sonra bir süre Lykia egemenliği altına girmek zorunda kalmıştır. Artumpara Doğu Lykia Kralı Perikle ile savaşmak için kısa bir süre sonra ülkesine geri dönmek zorunda kalır⁴⁶. Böylece Side şehri sikke basım hakkı ile özgürlüğüne tekrar kavuşmuş olur.

Arrian'ın belirtmiş olduğuna göre Pergeliler Büyük İskender ile Pamphylia'ya gelmeden önce Phaselis kentinde bağlantı kurmuşlardır⁴⁷. Makedonya Kralı ordusunu Trakyalıların Toros üzerinden açmış olduğu yoldan, Lykia'dan Pamphylia'ya göndermiş, kendisi ise yakın komutanları ile kıyı şeridini izleyerek Perge'ye ulaşmıştır⁴⁸. Büyük İskender daha sonra Aspendos ve Side'ye doğru ilerlemesine devam eder, Side ve Aspendos'dan geri döndüğünde (MÖ 334 yılı) Nearchos'u Lykia-Pamphylia Eyaletinin Satrapı olarak atar⁴⁹.

Daha sonra MÖ 334/333 kışını geçirmek için Gordion'a gider. Nearchos MÖ 329/328 yılında Büyük İskender'in Baktria'daki Zariaspa şehrinde bulunan kampına gitmiştir⁵⁰. Bu tarihten sonra bölgede hiçbir Satrapın adından söz edilmez, bu da büyük bir olasılıkla Lykia ve Pamphylia'nın Büyük Phrygia Satraplığı'na bağlandığını göstermektedir.⁵¹

Büyük İskender'in ölümünden sonra Generalleri İmparatorluğunu Satraplıklara bölmüşlerdir. Antigonos Büyük Phrygia Satraplığı ile birlikte Lykia ve Pamphylia'nın da egemeni olmuştur⁵². Triparadeisos'da yapılan İmparatorluğun ikinci kez bölüşümün de sözü edilen Eyaletler aynı kişide kalmıştır. Pamphylia MÖ 323-301 yıllarında (Ipsos Savaşına kadar) Antigonos'un Büyük Asya Krallığı'na dahil olmuştur⁵³.

⁴⁵ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 8.

⁴⁶ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 54.

⁴⁷ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 21, 57.

⁴⁸ H. Hellenkemper – F. Hild (2004). *Lykien und Pamphylien.Tabula Imperii Byzantini*, 8, Wien:Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s .98.

⁴⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 22, 59., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,106., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 98.

⁵⁰ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 40., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,106

⁵¹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 23, 59., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 40.

⁵² Bosch, 1957, **a.g.k.**, 23, 59., Abbasoğlu, 2001, **a.g.k.**, 177., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,106., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 98.

⁵³ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 23, 59., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,107.

Pamphylia şehirleri hiçbir zaman birleşip ortak bir devlet kuramamış olmalarının yanında, her zaman birbirlerine karşı düşman olmuşlardır. Birbirlerine karşı sürdürmüş oldukları yarış hellenistik dönem boyunca da sürmüştür. Bu dönemde Pamphylia Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında karşılıklı güçlerin kanıtlanması için oyun alanı olmuştur⁵⁴. Her iki Sülalede kendileri için bölge içerisinde gerekli gördükleri stratejik yerlerde askeri güçlerini kuvvetlendirmek için şehirler kurmuşlardır⁵⁵. Ptolemais ve Seleukeia şehirleri krallıkların askeri hareketlerine hizmet etmekteydi. Ptolemaioslar Pamphylia'ya egemen olduklarında Pamphyliarkh adlı bir memuru vali olarak atamışlardır⁵⁶. Aspendos (Batı Pamphylia) Ptolemaiosların, Side (Doğu Pamphylia) Seleukosların yönetimini kabul etmiştir. Bölge daha sonra Suriye hakimisi Seleukosların hakimiyeti altına girmiştir⁵⁷. Apameia barışından sonra Pamphylia ikiye bölünmüştür⁵⁸. Barış anlaşmasının metninde Attalidler ile Seleukoslar arasındaki sınır açık olarak belirtilmemiş⁵⁹ olsa da, bölgenin paylaşımı şöyle olmalıydı: Bergama Krallığı Batı Pamphylia'yı Perge dahil olmak üzere Kestros (Aksu) Nehrine kadar egemenliklerine almış⁶⁰, Aspendos ve Side bağımsız olarak kalmış⁶¹, her iki şehirde Roma'nın bağdaştığı olmuşlardı. Fakat Bergama tüm Pamphylia'yı yönetimi altına almak istiyordu. Aspendos, Side ve belki Sillyon Roma'nın yardımı ile bağımsızlıklarını korumuşlardır. Kral II. Attalos bu yüzden Akdeniz'e açılmak için yeni bir liman kenti olan Attaleia'yı kurmuştur⁶².

MÖ 133'de Bergama Krallığı III. Attalos'un vasiyeti ile Roma Devletine bırakılmıştır⁶³. Romalılar Batı Anadolu topraklarında Asia Eyaletini kurmuşlardır, Pamphylia bunun dışında kalmıştır. Açıklık kazanmayan diğer bir nokta ise; Bergama Krallığına ait olan Pamphylia'nın batı kısmındaki topraklarının Asia Eyaleti sınırları içerisine katılıp

⁵⁴ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 23, 59., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 41., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,107., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 98.

⁵⁵ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 59.

⁵⁶ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 58.

⁵⁷ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 41., Abbasoğlu, 2001, **a.g.k.**, 177., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,107., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 99.

⁵⁸ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 30, 66., Nolle, 1993, **a.g.k.**, 63.

⁵⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 30, 66., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,109.

⁶⁰ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 69., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 100, 103.

⁶¹ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 63.,Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 103.

⁶² Bosch, 1957, **a.g.k.**, 33, 70., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 57., Nolle, 1993, **a.g.k.**, 65., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,109., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 103.

⁶³ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 39, 76., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**,110., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 103.

katılmadığıdır. Belki de Pamphylia kentleri bir süre serbest kaldılar⁶⁴. Bergama Krallığı Batı Pamphylia'yı Kestros (Aksu) nehrine kadar egemenliği altına almıştı, nehir Bergama ile Seleukos krallığı arasındaki doğal sınırdı⁶⁵.

Romalılar ise Pamphylia'yı gerçek anlamda ilk olarak Rodosluların deniz egemenliğinin son bulması ve Kilikialı Korsanların yenilerek teslim olmalarından sonra topraklarına katmıştır⁶⁶. Pamphylia'nın Roma Dönemindeki ilk yazılı belgeleri Cicero'nun Verres hakkında yazdığı mektuplarda görülmektedir⁶⁷. Verres MÖ 80/79 yıllarında Kilikia'da Quaestor olarak görev yapmaktaydı. C. Dolabella Kilikia Eyaleti yönetiminin başında bulunuyordu. Verres Perge kentinde yer alan Artemis Pergaia Tapınağına ait hazineyi çalmıştır. Pergeli Artemidoros adlı bir kişinin kendisine yardım ettiği söylenmektedir. Cicero'nun bilgilerinden Pamphylia'nın o dönemde Kilikia Eyaleti topraklarına dahil olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸. MÖ 49 yılında G. I. Caesar Pamphylia'yı Asia Eyaletine bağlar⁶⁹.

Roma İmparatorluğu Octavian ile Marcus Antonius arasında bölüşüldüğünde Doğuda ki kısım Antonius'a kalmıştır⁷⁰. Kendisi Küçük Asya kentlerinin Caesar katillerini tuttukları için cezalandırmak istemiş ve hepsinin elinden Roma ile yapmış oldukları kardeşlik anlaşmalarını bozmuş ve ayrıcalıklardan yararlanmalarına son vermiştir. Galatia Kralı Amyntas böylece Doğu Pamphylia'ya sahip olmuştur⁷¹; Batı Pamphylia Asya Eyaletine bağlı kalmış olmalıydı. M. Ö. 25 yılında Amyntas ölünce Augustus kralın oğullarına yönetime geçmelerine izin vermez ve Galatia Eyaletini kurar⁷². Batı ve Doğu Pamphylia'da birleştirilip, tek eyalet olur⁷³. İlk kez M. Ö. 11/10 yıllarında Cassius Dio yazılarında Pamphylia Eyalet Başkanından söz eder⁷⁴. MS 43 yılında İmparator Claudius

⁶⁴ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 41., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 103.

⁶⁵ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 39

⁶⁶ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 40, 77., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 94., Nolle, 1993, **a.g.k.**, 69.

⁶⁷ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 43, 79.

⁶⁸ Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 111., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 103.

⁶⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 43, 80., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 111.

⁷⁰ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 44, 81.

⁷¹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 44, 81., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 96., Nolle, 1993, **a.g.k.**, 73., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 111., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 103.

⁷² Bosch, 1957, **a.g.k.**, 45, 82., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 96., Nolle, 1993, **a.g.k.**, 74., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 113., Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 103.

⁷³ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 74., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 113.

⁷⁴ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 46, 82., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 97.

Pamphylia'yı Lykia ile birleştirerek Lycia et Pamphylia Eyaletini (gr. Λυκία καί Παμφυλία) oluşturur⁷⁵.

İmparator Galba tarafından Pamphylia Galatia Eyaleti ile birleştirilmiştir⁷⁶. Fakat İmparator Vespasianus 'Lycia et Pamphylia Eyaletini' tekrar oluşturmuştur⁷⁷. İmparator Hadrianus döneminde Lykia ve Pamphylia Eyaletleri Senato Eyaleti olmuş; Bithynia-Pontus Eyaleti İmparatorluk Eyaleti olarak açıklanmıştır⁷⁸. Bu düzenleme yalnızca üç ve ya dört yıllık geçici bir süre için olmuştur⁷⁹. Pamphylia'da bundan sonra gelişen olaylar Roma tarihçesi ile birlikte izlenebilmektedir⁸⁰. Marcus Aurelius döneminde Pamphylia tekrar Senato Eyaleti olur⁸¹. Geç Antik Dönemde merkezi yönetimin zayıflaması Küçük Asya'daki durumunda belirsizleşmesine yol açmıştır⁸². Parthlar Romalıların daima İran'daki düşmanları olmuştur ve 3. yüzyılda Sasanilerin İran yönetimi ele almaları durumu daha da güçleştirmiştir⁸³. Valerianus, Gallienus ve Tacitus dönemlerinde bazı Pamphylia kentlerinde Roma Ordusuna ait askerler konuşlandırılmıştır. Çünkü bu dönemde Anadolu yönetim boşluğundan dolayı kargaşa içerisinde kalmıştır⁸⁴. Sasaniler bütün Kappadokia kentlerine korku salmışlar ve Kilikia'daki bütün limanları yakıp yıkmışlardır. Bu gelişmelerden dolayı Side kenti Roma Ordusu için önemli bir üst ve merkezi liman olmuştur⁸⁵. Pamphylia şehirleri 3. yüzyıl içerisinde büyük bir gelişme göstermişlerdir⁸⁶. Gallienus döneminde Isauria'dan Tarsus ve oradan Kilikia'ya geçen Gotlar karayolu ulaşımını tehlikeli bir hale sokmuşlardır⁸⁷. Böylece ekonomik bağlantı doğu-batı arasında kesilmiş oldu. 3. yüzyıl sonunda artık Pamphylia taşımış olduğu önemi kaybetmeye başlar⁸⁸.

⁷⁵ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 47, 83., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 98., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 115., Hellenkemper – Hild, 2004, **a.g.k.**, 104.

⁷⁶ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 47, 84., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 98., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 115., Hellenkemper – Hild, 2004, **a.g.k.**, 104.

⁷⁷ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 47, 84., Brandt, 1992, **a.g.k.**, 99., Hellenkemper – Hild, 2004, **a.g.k.**, 104.

⁷⁸ S. Mitchell (1993). *Anatolia. Land, men and gods in Asia Minor I. The Celts and the impact of Roman rule.*, Oxford: Clarendon Press, s.212.

⁷⁹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 47, 84.

⁸⁰ Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 216.

⁸¹ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 48, 84., Hellenkemper – Hild, 2004, **a.g.k.**, 105.

⁸² Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 120.

⁸³ Bosch, 1957, **a.g.k.**, 48, 85.

⁸⁴ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 91., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 119., Hellenkemper – Hild, 2004, **a.g.k.**, 105.

⁸⁵ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 94., Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 247., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 120.

⁸⁶ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 91., Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 121.

⁸⁷ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 95., Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 235.

⁸⁸ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 169., Nolle, 1993, **a.g.k.**, 128., Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 238.

286 yılında Diokletianus İmparatorluğun doğu kısmını yönetmeye başlar⁸⁹. 324 yılından itibaren Konstantinus tekrar bütün Roma İmparatorluğunun tek egemeni olur.

395 yılına gelindiğinde İmparatorluk ikiye ayrılır. Batı Roma İmparatorluğu Roma'dan, Doğu Roma İmparatorluğu Konstaninopolis'den (İstanbul) yönetilmeye başlar⁹⁰. İmparatorluğun ikiye ayrılmasında Pamphylia Doğu İmparatorluğunda kalır. Kiliseler arasında Başpiskoposluk düzenlemesinde Pamphylia özel bir durum içerir⁹¹. Side birinci Piskoposluk ve Perge ikinci Piskoposluk merkezi olarak kabul edilir. Burada daha öncede görmüş olduğumuz Pamphylia şehirleri arasındaki geleneksel yarışla tekrara karşılaşmış oluyoruz⁹². Doğu Roma İmparatorluğu içerisinde hangi kentin Pamphylia Eyaletinin başkenti olduğu belirsiz kalmaktadır⁹³. 7. yüzyıl içerisinde Arap akınları başlar. Geç Antik Dönem ve Bizans Dönemine ait Side tarihçesine ait doğrudan bilgi yoktur. Hristiyanlık Dönemine ait bilgiler daha çok Konsil toplantıları sonucunda yayınlanan bildirilerden elde edilmektedir⁹⁴.

Kentte 7. Yüzyıldan sonra pek fazla bir nüfusun yaşamadığı görülmüştür. Özellikle II. Abdülhamit dönemine kadar antik kent terk edilmiş olarak kalmıştır. 18. Yüzyılda Girit'te çıkan isyanlar ve ayaklanmalardan dolayı Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Türk asıllı ailelerden bazıları Side'ye yerleştirilmiş ve köye de Padişahın çocuklarından birinin adı olan Selim'den dolayı Selimiye Köyü ismi verilmiştir. Daha sonra kent yine Side ismini alarak belde olmuştur.

⁸⁹ Vanhaverbeke – Waelkens, 2003, **a.g.k.**, 120, 123.

⁹⁰ R. C. Blockley (1998). The dynasty of Theodosius, *The Cambridge Ancient History*, 13., s. 111-137.

⁹¹ Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 110.

⁹² H. Fischer, Stadt und städtisches Leben im 3. Jh.; in: Oppermann Krise 21 f.; Brandt Gesellschaft 171 Anm. 1499.

⁹³ Hellenkemper – Hild. 2004, **a.g.k.**, 111.

⁹⁴ Brandt, 1992, **a.g.k.**, 171.

2.5. Araştırma Tarihçesi

Pamphylia bölgesinin en önemli liman ve kıyı kenti olan Side, 16. Yüzyıldan itibaren yerli gezgin ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Diğer Pamphylia şehirlerini birbirine bağlayan ana yol üzerinde bulunmaması sebebiyle kent, ilk olarak deniz yoluyla yolculuk yapan gezgin ve araştırmacıların görebildikleri veya dikkat edebildikleri bir konumda olmuştur⁹⁵. Örneğin Antalya'dan Manavgat'a kara yolu ile giden Evliya Çelebi Side'den bahsetmezken Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eserinde Side ve çevresinin bir haritası bulunmaktadır.⁹⁶

Avrupalı araştırmacılar ise ilk olarak bölgeye 1800'lü yıllarda gelmeye başlarlar. Side bilimsel olarak incelenmeye başlar. İlk olarak 1809 yılında Fransız konsolosu L. A. O. Corancez⁹⁷ "Sataliadan" olarak anılan antik şehrin Side olduğunu saptamıştır⁹⁸. Fakat şehir hakkında vermiş olduğu bilgiler çok karışıktır.⁹⁹ Ancak eserinde şehrin anıtlarıyla birlikte yazıtlar ve sikkelerden de bahsetmesi bilimsel açıdan önem taşımaktadır.

1812 yılında İngiliz kaptan Fr. Beaufort¹⁰⁰ şehirde araştırmalar yapmıştır. Beaufort İngiliz donanmasında kaptan olduğundan ötürü arkeolojik araştırmadan çok denizciler için harita oluşturmaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda Anadolu'nun güney kıyılarına çalışırken antik kentlerde de incelemeler yapmıştır. Side kentine gelmiş ve antik çağda yerleşim alanı olarak kullanılan yarımada'nın bir taslağını çizmiş ve çeşitli yapılarını tanımlamıştır. Kentte ait ilk bilimsel verileri sözlü olarak kitabında anlatırken, planını da eskiz niteliğinde olsa da ana çizgileri ile ilk olarak bilim dünyasına sunmuştur¹⁰¹. Beaufort'un

⁹⁵ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 325.

⁹⁶ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 325.

⁹⁷ L. A. O. Corancez (1816) *Itinéraire d'une partie peu connue de l'Asie Mineure*, s.373-383.

⁹⁸ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 326.

⁹⁹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 326.

¹⁰⁰ F. Beaufort (1818). *Karamania, or a brief description of the South coast of Asia Minor*, London, s. 146-162.

¹⁰¹ Beaufort , 1818,**a.g.k.**, 146.

araştırmasından kısa bir süre sonra iki gezgin-araştırmacı Ch. R. Cockerell¹⁰² ve M. Leake¹⁰³ eserlerinde kısıtlı olsa Side'ye dair bilgiler vermişlerdir.

1839 yılında Ch. Fellows Side'yi ziyaret etmiş ve Beufort'un verdiği bilgilerin doğruluğunu saptamıştır. Ancak şehrin görülen elemanlarının tümünün Roma dönemine tarihlendiğini, heykeltıraşlık eserlerinin de kaba bir üslupta yapılmış olduğunu kaleme almıştır.¹⁰⁴

1842 yılında E. T. Daniel bir süre Side'de bulunmuş ve Beufort'un anlattıklarıyla mevcut kalıntıların ne derece örtüştüğünü incelemiştir.¹⁰⁵ Malarya sebebiyle Antalya'da hayatını kaybeden araştırmacının incelemeleri birlikte seyahat ettiği T.A.B. Spratt ve E. Forbes¹⁰⁶'in eserlerinde yer almaktadır.

Fransız araştırmacı Ch. Texier 1862 yılında yayınladığı eserinde¹⁰⁷ Side'de daha önceleri yapılmış olan tarih ve arkeoloji araştırmalarının bir özetini vermiştir¹⁰⁸. Bu özete araştırmacının Side hakkında yaptığı tek çalışma diyebiliriz. Çünkü Texier 1834 ve 1836 yıllarında Pamphylia'ya uğramış fakat Side üzerinde durmamıştır¹⁰⁹.

1863 yılında Fransız mimar P. Trémaux¹¹⁰ Side'ye gelir. Ancak kaleme aldığı eserin levhalar cildi yayınlanmış fakat metni yayınlanmamıştır. Bu eserde de kente ve kentte bulunan anıtlara ait planlar, özellikle Nympheum yapısının plan ve restitüsyon çalışması oldukça önemlidir.¹¹¹

¹⁰² C. R. Cockerell (1903) *Travels in Southern Europe and the Levant (1810-1817)*, London.

¹⁰³ M. Leake (1824), *Journal of a tour in Asia Minor*, London.

¹⁰⁴ C. Fellows (1839), *A journal written during an excursion in Asia Minor*, London.

¹⁰⁵ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 327.

¹⁰⁶ T. A. B. Spratt - E. Forbes (1847) *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis*, London.

¹⁰⁷ C. Texier (1862) *Asie Mineure, Description géographique et archéologique*, Paris.

¹⁰⁸ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 327.

¹⁰⁹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 327.

¹¹⁰ P. Trémaux (1863) *Exploration archéologique en Asie Mineure*, Paris.

¹¹¹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 327.

19. yüzyıl araştırmaları arasında en önemlisi K. G. Lanckoronski'nin kurduğu heyetin 1884 ve 1885 yıllarında bölgede yaptığı araştırmalardır. Arkeolog E. Petersen, mimar-ressam G. Niemann, topograflar ve teknik ressamlardan oluşan heyet Pamphylia ve Pisidia bölgelerinde yer alan önemli antik kentlerin topografik planlarını çıkarmış, bu kentlerde bulunan önemli anıtların rölöve çalışmalarını yapmış, yazıtları toparlamış ve tüm bunların tarihi, arkeolojik değerlerini belirtmişlerdir.¹¹² Yaptıkları bu çalışmanın sonuçlarını iki ciltlik bir eser olarak yayınlanmıştır¹¹³. Kitabın Pamphylia şehirlerini anlatan birinci cildinde Side oldukça kapsamlı olarak ele alınmıştır. Fakat 1885 yılında Niemann'ın burada hastalanması, çalışmasını bırakmasına sebep olmuş, bu sebeple de yalnızca nymphaion ve tiyatronun planları yapılabilmektedir. Diğer anıtlar ve heykeltıraşlık eserlerini ise Petersen tek başına incelemiştir.¹¹⁴

1900'lü yıllara doğru geldiğimizde Pamphylia bölgesinin Hristiyanlık dönemiyle ilgilenen H. Rott'un çalışmalarını görmektediriz. Rott şehirde yer alan büyük ve küçük bazilikaları detaylı olarak anlatmıştır¹¹⁵.

1913'de R. Paribeni ve P. Romanelli'den oluşan İtalyan arkeoloji ekibi Antalya'dan Adana'ya kadar yaptıkları araştırma gezisinde Side'ye uğramışlardır. Bu ekip daha çok şehrin yazıtlarıyla ilgilenmiş ve Sidece ve Grekçe yazılmış olan bilingual (çift dilli) bir yazıtı bilim dünyasına tanıtmışlardır.¹¹⁶ Birinci Dünya Savaşı sonunda bölgeyi işgal eden İtalyanlar araştırmalarına devam etmişlerdir.¹¹⁷ Ancak Side bu araştırmaların dışında tutulmuştur. 1919 – 1922 yılları arasını kapsayan bu zamandan sonra, 1943 yılına kadar olan uzun süreçte bölgede herhangi bir araştırma yapılmamıştır.

¹¹² Mansel, 1978, **a.g.k.**, 327, 328.

¹¹³ K. G. Lanckoronski (1890) *Stade Pamphylens und Pisidiens*, Wien.

¹¹⁴ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 328.

¹¹⁵ H. Rott (1908) *Kleinasiatische Denkmaler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.

¹¹⁶ Paribeni – Romanelli, 1914, **a.g.k.**, 130.

¹¹⁷ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 329.

1943 yılı Eylül ayında Pamphylia bölgesindeki antik şehirleri araştırmak ve kazı imkânlarını değerlendirmek üzere Türk Tarih Kurumu Arif Müfid Mansel ve yüksek mimar Halit Uluç'u bölgeye göndermiştir.¹¹⁸ Yaptıkları gezinin sonuçlarını bir rapor haline getiren ekip bölgenin öneminden bahsetmiştir. Raporun TTK tarafından değerlendirilmesi sonucunda 1947 yılında Prof. Dr. Arif Müfid Mansel başkanlığında başlayan kazılar 1967 yılına kadar kesintisiz sürmüştür.¹¹⁹ Ölümünden kısa bir süre öncesine kadar kazı başkanlığına devam eden Mansel son yıllarını Perge kazılarına ağırlık vererek geçirdiğinden Side kazılarını Jale İnan üstlenmiştir. 1967 yılında Jale İnan tarafından Büyük Hamam yapısı kazılmıştır fakat Mansel'in 1975 yılındaki ani ölümü sonucunda Jale İnan Perge kazılarını üstlenmiş ve İstanbul Üniversitesi ekibi Side kentindeki aktif çalışmalarına ara vermişlerdir.

1975 yılından sonra ilk kazı çalışması 1982 yılında Dr. Ülkü İzmirilgil danışmanlığında, Side Müzesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Tiyatroda yapılan bu kazı çalışmasının hemen arkasından, 1983 yılında Dr. Ülkü İzmirilgil tarafından başlatılan kazı çalışmaları 2008 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Ancak bu çalışmalar Side tiyatrosu ve çevresinde kazı, onarım ve düzenleme çalışmaları adı altında yapılmıştır. Bu çalışmalar kentin önemli yapılarından biri olan tiyatronun Anadolu'nun Roma tiyatroları içerisindeki yeri ve önemini göstermektedir.

2009 yılından itibaren ise Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında yapılmaya başlanan kazı ve koruma çalışmaları halen devam etmektedir.

¹¹⁸ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 329.

¹¹⁹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 329.

3. TYKHE TAPINAĞI

3.1. Konumu ve Çevresi

Side şehri içerisinde bulunan, tapınak olduğu kanıtlanmış ve ya düşünülen yapılar; Athena (N1), Apollon (N2), Men (?) (P) ve Dionysos (?) Tapınağı arasında yuvarlak planlı tek yapı olan ve tanrıça Tykhe için yapılan tapınak, Side Agorası'nın güneybatısına doğru konumlandırılmıştır. Etrafı portiklerle çevrili olan Side Agorası tiyatro sahne binasının güneybatısında, sütunlu caddenin de kuzeybatısında yer almaktadır¹²⁰. Kuzeybatı ve kuzeydoğu portiklerinin arkasında dükkanlar, güneybatısındaki sahne binasının arkasında ise üzeri tonozla kapatılmış mekanlar bulunmaktadır¹²¹. Portiklere ait sütunların mimari açıdan sütunlu caddedekilerle benzerlik göstermesi agoranın sütunlu caddelerle eş zamanda yapılmış ve birlikte planlanmış olabileceğini ortaya koymaktadır¹²². Ayrıca meydanın kuzeybatı köşesinde bir tarafı tiyatronun analemme duvarına diğer tarafı da sahne binasının köşesine dayanmış olan yarım daire planlı bir latrina yerleştirilmiştir¹²³.

Agoranın tam merkezinden çevreye bakıldığında görülecek yapılar şunlardır:

Sütunlu cadde Liman ile şehrin kuzeybatısındaki ana giriş kapısını birleştirmektedir. Agoranın kuzeybatı dış cephesinde sütunlu caddeye açılan dükkânlar yer almaktadır. Bu dükkânların zemin seviyesi agora zemin seviyesinden oldukça yüksek bir kottadır. Bu dükkânların arasında Agoranın sütunlu caddeyle bağlantısını ve giriş – çıkışın sağlandığı propylon¹²⁴ yapısı yer almış olmalıdır. Ayrıca bu dükkânların ve propylonun oluşturduğu yapı sırasının tam karşısında günümüzde müze olarak kullanılan hamam yer almaktadır. Kuzeydoğu tarafta ise yine dükkânlar ve bu dükkânların önünde bir portik¹²⁵ bulunmaktadır. Güney tarafında ise Geç Antik dönemde yapılan bir duvar ve bu duvarın güney ucunda bir kapı açıklığı daha mevcuttur. Bu açıklık Agoranın güneybatısında kalan

¹²⁰ Mansel, 1978, a.g.k., 149.

¹²¹ Mansel, 1978, a.g.k., 149.

¹²² Mansel, 1978, a.g.k., 149.

¹²³ Mansel, 1978, a.g.k., 151-152.

¹²⁴ Grekçe πρόπυλον “kapının dışında kalan birşey” anlamına gelen, anıtsal kapı yapıları.

¹²⁵ Sütunlu caddeyi sınırlayan, arkasında dükkânların yer aldığı, üzeri örtülü, yaya yolu niteliğinde olan, uzunlamasına gelişmiş mekân.

bir hamam (?) ve ona komşu bir M yapısı¹²⁶ (Hamamın palestrası ? ve İmparatorluk salonu) ve bu yapıların Agora meydanı ile bağlantısını sağlayan ve aynı zamanda şehrin kent kapılarından birisi olan Doğu Kapısına kadar uzandığını kabul etmemiz gereken bir sütunlu caddeye¹²⁷ açılmaktadır. Merkezdeki agoranın kuzeybatısında sütunlu cadde, batısında tiyatronun sahne binası, doğusunda bir portik ve arkasında yer alan dükkânlar, güneyinde ise dış duvar agoranın sınırlarını oluşturur.

Güneybatısında üzeri tonozla örtülü bir galeri ve onun önünde geniş ve sığ bir niş ve bir duvardan oluşan latrina¹²⁸ bulunmaktadır. Bu yapı, kuzeybatı köşesinden agoranın kuzeybatısında uzanan sütunlu caddeye bir kapı ile (bu kapı daha sonra duvarla örülerek kapatılmıştır) açılmaktadır.

Eğer bu açıdan bakılırsa agoranın içerdiği yapılar ve tiyatro ile etraflarında bulunan yapılarla birlikte belirli bir inşa programı içerisinde planlanmış olduklarını görürüz. Şehrin kurulmuş olduğu yarımada'nın tam ortasında yer alan bu yapılar topluluğunu bir kompleks olarak ele almamız gerekir (Şekil 3.1). Yarım ada orta kısmına doğru daralmaktadır. Şehrin doğu ve batı giriş kapılarına göre tam orta noktada kalan bu dar alan şehir için bir merkez konumundadır ve bu konumu sebebiyle Tiyatro – Agora kompleksinin inşası için de burası tercih edilmiş olmalıdır. Şehre karadan gelen birinin giriş kapılarından geçtikten sonra karşısına çıkan sütunlu caddelerin ikisi de Tiyatro – Agora kompleksine bağlanmakta ve buradan limana doğru devam emektedir. Liman tarafından giriş yapanlar için de benzer bir durum söz konusudur. Limandan çıktıktan sonra karşılaşılan ilk yapılar tapınaklardır. Şehir tanrıları olan Athena ve Apollon için inşa edilmiş bu yapılardan sonra P Tapınağı'nın kuzeydoğusundan geçerek Tiyatro – Agora kompleksine bağlanan bir sütunlu cadde daha olmalıdır. Buradan da anlaşılağı gibi kompleks şehrin tam merkezinde yer almış ve sütunlu caddeler ile birlikte

¹²⁶ M Binası ilk kez Arif Müfid Mansel tarafından çalışılmıştır. Mansel ilk olarak yapının bir gymnasium veya agora olduğunu düşünmüş fakat etrafında mutlaka bulunması gerektiğini söylediği “yıkama yerleri ve latrinalar” ın olmaması sebebiyle bu düşüncenin pek doğru olmadığını söylemiştir. Bunun yerine binayı Atina'daki devlet agorası (Hadrianus Kitaplığı) ve Ostia'daki Agustales Yapısı ile olan benzerlikleri, geniş bir cadde ile agorayla bağlantılı olması ve avlu portiklerinin arkasında dükkânların bulunmayışı sebebiyle yapının bir “Devlet Agorası” olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu tip bir yapının etrafında bir imparator salonu ve kitaplıkların yer alması gerektiğinden de bahsetmiştir.

¹²⁷ H.S. Alanyalı (2015), Side 2014 yılı kazı ve araştırmaları, *Anmed.*, 13, s.119.

¹²⁸ Mansel, 1978, *a.g.k.*, 151-152.

planlanarak yerleştirilmiştir. Şehrin sosyal, ticari, yaşam ve toplantı merkezi durumundadır. Perge agorasında¹²⁹ da olduğu gibi simetrik, anıtsal ve cadde sistemi ile bağlantılı olan kompleks, Perge agorasına göre daha büyük ölçülerdedir. Side'nin kurulmuş olduğu topografya içerisinde yerleşimin planlaması açısından gelişmiş bir tasarım yapılmasına izin verecek kadar geniş olması ile de alakalandırılmalıdır¹³⁰. Ancak, kompleksin tüm düzenine ve simetrisine uymayan tek yapı, Agora içerisindeki konumu yüzünden Tykhe Tapınağıdır. Roma Döneminde benzer yapıların çoğu agoraların ortasında konumlandırılıp inşa edilirken Tykhe Tapınağı agoranın tam merkezinde değil güneybatısına inşa edilmiştir. Arif Müfid Mansel bu durumu açıklamak amacıyla agoranın tam merkezinde bir sondaj açmış fakat herhangi bir yapı kalıntısına rastlamadığı için mevcut tapınağın altında daha eski bir tapınak olduğunu ve kutsal yapıların yerlerinin değiştirilmediğinden mevcut Tykhe tapınağının da bu eski tapınağa ait temeller üzerine inşa edildiğini söyler¹³¹. İkinci ancak Mansel'in önerisinden çok da farklı olmayan bir ihtimal ise MÖ II. yüzyılda yapılan Tiyatro-Agora kompleksindeki düzenlemeler sonucunda eskiden agoranın merkezinde yer alan tapınağın konumunun güneybatıya kaymış ve bulunduğu alan kutsal sayıldığı için konumu güncellenerek tekrardan agoranın merkezine gelecek şekilde yerinden taşınmamış olmasıdır. Yapılan bu düzenlemeler esnasında tapınağın agoranın doğu ve batı girişlerinin orta eksenine gelmemesi için kaydırılmış olması ihtimali de vardır. Ancak agoranın erken evresine dair herhangi bir bulgu ve doğu-batı doğrultusuna dair bir iz olmadığından bu konuda yorum yapabilmek imkânsıza yakındır. Tapınağın dini ve sosyopolitik önemi ve anlamı tezin ilerleyen kısmında ele alınacaktır.

3.2. Tykhe Tapınağı İle İlgili İlk Araştırmalar

Tapınak hakkındaki ilk detaylı bilgileri Beaufort vermektedir¹³². İngiliz donanmasında kaptan olarak görev yapan Beaufort'un yapmış olduğu gezinin asıl amacı Akdeniz kıyı

¹²⁹ A. Özdizbay (2012), *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s.66.

¹³⁰ Pampylia Bölgesinin iki önemli kenti olan Side ve Perge incelendiğinde, Side kenti limanı ile bölgenin ticaret merkezi, Perge ise "Artemis Pergaia" Tapınağı ile kült merkezi konumundadır. Side agorasının boyut olarak Perge agorasından daha büyük olması meydanın ticari kullanımın Perge'dekinden daha fazla olması ile alakalandırılmalıdır.

¹³¹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 167

¹³² Beaufort, 1818, **a.g.k.**, 155 - 156.

şeridine ait ayrıntılı bir harita hazırlamaktır. Bu sebepten ötürü Beaufort sadece kıyı kentlerine uğramış ve öncelikli görevi olan haritalama işinden kalan zamanda kentin limanı ile birlikte iç kısımlarının belgelenmesiyle uğraşmış olmalıdır. Side ziyareti sırasında sadece kentin tiyatrosu, Tykhe tapınağı ve Nyphaeum yapılarından bahsetmektedir.¹³³ Beaufort eserinde tapınağın kubbe sistemine ait dört parça ve tavan kasetlerinin bir kısmını gördüğünü söyler¹³⁴. Tavan kasetleri üzerindeki burçların; balık, koç, boğa, ikizler ve yengeç olduğunu ve bu sebeple tapınağın astronomiyle alakalı bir yapı olarak yorumlamıştır¹³⁵. Ayrıca kasetler üzerinde bir kuğu ve Antinous olabileceğini söylediği genç bir insan figürünün olduğunu belirtmektedir¹³⁶.

Beaufort'un yaptığı araştırmadan sonra tapınağın incelendiği diğer bir detaylı araştırmayı 1890 yılında K. G: Lanckoronski ve heyeti yapmıştır¹³⁷. Heyette bulunan mimar – ressam G. Niemann'ın 1885 yılında hastalanması sonucunda arkeolog E. Petersen Tiyatro ve Nyphaeum haricinde kalan diğer anıtları tek başına incelemek zorunda kalmıştır¹³⁸. Petersen Beaufort'dan farklı olarak tapınağın mimarisi hakkında detaylı sayılabilecek bilgiler vermiş ve tapınağın mimari ölçümlerini yapmıştır. Yapının Korinth başlıklı sütunlara sahip, beyaz mermerden yapılmış yuvarlak bir bina olduğunu ve Pompeii'de bulunan duvar resimlerinde tasvir edilmiş olan etrafı sütunlarla çevrili yuvarlak yapılardan olduğunu söylemiştir. Yapıya ait temelin traverten olduğunu, cella ve podiumun yüksekliklerini ve Atik-ion kaideli, Korinth düzeninde yapılmış plasterlerin varlığından bahseder. Ancak plasterlerin podiuma oturup oturmadıklarını anlayamamıştır¹³⁹. Friz ile aynı parçadan işlenmiş kavisli arşitrav parçalarını incelemiş bunun sonucunda binanın etrafını çevreleyen sütun sayısını on iki olarak hesaplamıştır ki bu durum geçerliliğini korumaktadır. Ancak cella duvarına ait taşları bulamadığından ve bunların muhtemelen Side'de bulunan kireç ocaklarında yakılmış olma ihtimallerinden bahseder¹⁴⁰. Arşitravın üzerine oturan kaset levhalarının diğer uçlarının cella duvarına oturduğunu ve simanın levhalarla aynı parçadan işlendiğini söylemiştir¹⁴¹. Kaset

¹³³ Beaufort, 1818, **a.g.k.**, 146 - 162.

¹³⁴ Beaufort, 1818, **a.g.k.**, 155 - 156.

¹³⁵ Beaufort, 1818, **a.g.k.**, 156.

¹³⁶ Beaufort, 1818, **a.g.k.**, 156.

¹³⁷ Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, 135 – 137.

¹³⁸ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 328.

¹³⁹ Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, 135.

¹⁴⁰ Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, 136.

¹⁴¹ Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, 136.

bloklarının sadece alt taraflarını görmüş bu sebeple çatı kısmı için her hangi bir görüş belirtmemiştir. Beaufort'un kuğu olarak yorumladığı kabartmanın balık kuyruğuna sahip oğlak, yine Beaufort'un Antinous olabileceğini söylediği figürün ise kova burcunu sembolize eden, satyr şemasında, sağ eli ile kovayı kaldırmış sol elinde de giysi tutan çıplak bir genç olduğunu belirtmiştir¹⁴². Gördüklerini Beaufort'un anlattıklarıyla karşılaştırarak aktaran Petersen yapıyı Atina'daki Andronikos Oktagonu'na benzetmiş ve bir horologion olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur¹⁴³.

3.3. Modern Araştırmalar

Bu araştırmacıların yaptıkları çalışmalardan uzunca bir süre sonra, 1948 yılında Arif Müfid Mansel tarafından yapının ilk bilimsel kazıları gerçekleştirilir¹⁴⁴. Mansel yazdığı kazı raporunda binanın neden Agoranın ortasında olmadığı sorusunu cevaplandırmak için meydanın tam ortasında bir sondaj yapıldığını ancak herhangi bir yapı izine rastlanılmadığı için yapının daha erken bir evresinin olması gerektiğini ve mevcut yapının erken yapıya ait kalıntı veya temeller üzerine yapılmış olması gerektiğini söylemiştir¹⁴⁵. Tapınağın yapılan kazının ardından tamamen ortaya çıkarıldığını ancak eski araştırmacıların bahsettiği bazı parçaların kaybolduğundan da bahsetmektedir¹⁴⁶. Ayrıca yapının İmparatorluk dönemi sikkeleri üzerinde tasvir edilen, içerisinde Tykhe'ye ait bir heykelin görüldüğü, yüksek kubbeli yuvarlak bir yapı ile olan benzerliğini göz önünde bulundurarak ilk kez Tykhe'ye ait bir tapınak olduğunu öne sürmüştür¹⁴⁷. Bununla birlikte yapı için ilk kez olası bir tarihlendirme yapan da Mansel olmuştur¹⁴⁸. Yapının mimari süsleme tarzının aynı bölgede bulunan Hadrian Kapısı (Antalya-Üç Kapılar) ile benzerlik gösterdiğini ve tapınağın da muhtemelen Hadrian döneminde yapılmış olması gerektiğini söylemiştir¹⁴⁹. Mansel başkanlığında İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan

¹⁴² Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, 137.

¹⁴³ Lanckoronski, 1890, **a.g.k.**, 137.

¹⁴⁴ A. M. Mansel, G. E. Bean, J. İnan (1956). *Side Agorası Ve Civarındaki Binalar 1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 7 – 14. ;A. M. Mansel (1963). *Die Ruinen Von Side*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH s. 102 – 107. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 157-167.

¹⁴⁵ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 7., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 166-167.

¹⁴⁶ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 7

¹⁴⁷ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 12., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 166.

¹⁴⁸ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 12., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 166.

¹⁴⁹ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 13-14.

kazı çalışmalarının sona ermesinin ardından uzunca bir süre tapınak üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

1983 yılında Ülkü İzmirilgil başkanlığında başlayan ve 2008 yılına kadar devam eden kazı çalışmaları sırasında Agorada bazı temizlik çalışmaları yapılmış fakat yapıya yönelik herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır¹⁵⁰.

3.3.1. 2009-2010 yılları kazı çalışmaları

2009 yılından itibaren Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında yapılan kazı çalışmalarının ilk yılında tapınağın içinde bulunduğu Tiyatro – Agora kompleksinin içerisinde temizlik ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. 2010 yılında ise Tapınağın etrafına yerleştirilen ve tapınağa ait olan mimari parçaların taranarak taş planları ve envanteri hazırlanmış, mimari parçalar kaldırılarak agorada oluşturulan taş bahçesine taşınmış, tapınağın temel konstrüksiyonunu tespit etmeye ve bu alandaki tabakalanmayı belgelemeye yönelik kazı sondaj çalışmaları yapılmış, koruma ve restorasyon projesine yönelik lazer tarama çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹⁵¹. Tapınağın etrafında yapılan temizlik çalışmalarının ardından yirmi sondaj alanı belirlenmiş¹⁵²(Şekil 3.2) ancak bunların dördünde derinleşilmiştir (Sond. 2/10, 8/10, 14/10 ve 20/10).¹⁵³ Bu kazı çalışmalarından elde edilen sikkeler ve seramikler değerlendirilmiş¹⁵⁴ ve yapı ilk kez stratigrafik olarak araştırılmıştır. Sond. 2/10 da, 3.54 m. Seviyesinde Agora zeminini oluşturan taş kaplama levhalar tespit edilmiştir¹⁵⁵. Ancak bu taş döşemenin tapınağın etrafında açılan diğer sondajlarda görülmemesi levhaların tamamen söküldüğünü göstermektedir. Tapınağın yapımı sırasında alan yaklaşık 2.75 m. seviyesinde tesviye edilmiş olmalıdır. Bu seviyenin üstünden gelen ve MS 2. yy.'a tarihlenen seramikler tapınağın yapılış tarihine işaret etmektedirler. Yaklaşık 2.50 m. seviyesinde ise ana kaya

¹⁵⁰ Bkz. Kst 5.- s.291, 6.-s.313, 7.-s.387, 8.-II. Cilt s.127, 9.-II. Cilt s.165, 12.-I. Cilt s. 193, 13.- II. Cilt s. 259, 15.-II. Cilt s. 243, 22.-II. Cilt s.335, 24.-II. Cilt s. 267, 29.-III. Cilt s. 567.

¹⁵¹ H. S. Alanyalı (2011). Side 2010 *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 9., s. 100-112.

¹⁵² H. S. Alanyalı (2010). Side Kazısı 2010 Yılı Çalışmaları, Bakanlık Raporu, s.115.

¹⁵³ Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, 103.

¹⁵⁴ Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, 103.

¹⁵⁵ Alanyalı, 2011, **a.g.k.**, 103-104.

tesviye edilmiştir. Bu seviyede ele geçen seramikler tesviye işinin Hellenistik (belki de geç Hellenistik) Dönem’de yapıldığını düşündürmektedir. Yapılan sondaj çalışmalarının detayları aşağıda verilmiştir.

Sond 2/10: Bu sondaj tapınağın güney tarafında yer alan, merdivenin hemen yanındaki temel konstrüksiyonu ve bu alandaki tabakalanmayı görmek amacıyla açılmıştır. 2.19 m. seviyesinde ana kayaya ulaşıldığından bu sondajdaki çalışmalara son verilmiştir. Ölçüleri 1.80 X 1.50 m olarak açılmıştır.

3.67 m.: Bu seviye tapınağın muhtemelen başka bir amaçla kullanılmaya başladığı dönemdeki Agora zemin seviyesi olmalıdır. Bu seviyeyi Agoranın zemin seviyesi olarak kabul ettiğimiz takdirde 3.54 m seviyesinde uzanan taş kaplama levhalar söküldükten sonra alan tesviye edilmiştir. Bu işlem sonucunda eski zeminden 15 – 20 cm. daha yüksek ve daha sert olan yeni bir zemin oluşturulmuştur. Bu sondaja ait K.9/10 numaralı kasa içerisinde yer alan malzemeler göz önünde bulundurulduğunda yapılan tesviye işleminin muhtemelen MS 5. yüzyılda gerçekleştirildiği söylenebilir.

3.54 m.: Bu seviyede korunan kaplama levhaları tapınağın dış zemin seviyesi olmalıdır. Ancak bu levhaların söküldükleri anlaşılmaktadır. Daha sonra bu alan tesviye edilmiş ve 3.67m. seviyesinde yeni bir zemin oluşturulmuştur.

2.75 m.: K. 28/10, K. 27/10, K. 26/10 ve K. 25/10 numaralı kasalar MS 2. yüzyıla ait buluntular içermektedir. Tapınağın MS 2. yüzyılda inşa edildiğini varsayarsak bu seviye tapınağın inşa edildiği dönemdeki tesviye seviyesi olmalıdır.

2.50 m.: Bu seviyede ana kaya tesviye edilmiştir. Bu seviyenin hemen üstündeki K. 34/10, K. 32/10 ve K. 30/10 numaralı kasalar bu alanın Helenistik/belki de Geç Helenistik dönemde tesviye edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Sond 8/10: Tapınağın kuzey tarafında, merdivenin yapı ile köşe yaptığı alandaki temel konstrüksiyonunu ve tabakalanmayı görmek amacı ile sondaj Sond. 8/10 da çalışmalara başlanmıştır. 2.82 m seviyesine gelindiğinde yapının temelinde ve tabakalanmasında Sond. 2/10 dan farklılık göstermediği anlaşıncı bu sondajda çalışmalara son verilmiştir. . Ölçüleri 1.80 X 1.35 m olarak açılmıştır.

3.71m.: Bu seviyede sıkıştırılmış olan zemin son kullanılan stabil zemin olmalıdır. Sondajda ele geçen ve K. 24/10, K. 29/10 ve K. 31/10 kodlu kasalarda çalışılan buluntular bu zeminin MS 5. Yüzyılın sonunda oluşturulduğuna işaret etmektedirler. Bu tarihte ya da öncesinde, Sond. 2/10 da tespit edilen ve 3.54 m seviyesinde uzanan taban döşemeleri sökülmüşlerdir.

3.35 m.: Bu seviye ve üzerinde stratigrafi bozulmuştur. MS 5. yüzyılda tesviye yapılırken alan doldurulmuş olmalıdır.

2.82 m.: Bu seviyede tespit edilen taş döşeme, tapınak yapılarken tesviye edilen seviyedir ve temelin bir parçasıdır. Yapıya ait temel bu zemin üzerinde yükselmektedir. Bu seviye Sond. 2/10 da yaklaşık 2.75 m seviyesinde tespit edilmiştir.

Sond. 14/10: Tapınağın doğu tarafında, yapının temel konstrüksiyonunu ve bu alandaki tabakalanmayı tespit edebilmek amacı ile Sond. 14/10 da çalışmalara başlanmıştır. Ölçüleri 3.28 X 2.70 m olarak açılmıştır. Bu sondajdaki çalışmalara 4.17 m seviyesinde başlanmıştır. Ancak 3.97 m. seviyesine gelindiğinde sıkıştırılmış, sert bir zeminle karşılaşmıştır. Bu sebeple çalışma alanın 1.80 X 1.65m. lik kısmında 2.44 m. seviyesine kadar devam ettirilmiştir.

3.70 m.: Bu seviye muhtemelen MS 5. yüzyılda oluşturulan seviye olmalıdır.

3.35 m.: Bu seviye ve üzeri MS 5. yüzyılda bozulmuştur. Bu da muhtemelen Sond. 2/10 daki 3.54 m. seviyesinde bulunan döşeme taşları kaldırılırken ya da sonrasında meydana gelmiştir. Bu seviye ve altı tamamen MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

2.44 m.: Bu seviyede tespit edilen düzgün döşenmiş blokaj taşların temelin üzerine oturtulduğu, bir başka ifade ile MS I. yüzyılda tapınağın tesviye edilen seviyesine işaret etmektedir. Yapının temeli 2.44 m seviyesine kadar inmektedir. Sond. 2/10 da bu seviye yaklaşık 0.30 m daha yukarıda 2.75 m seviyesindedir. Bu alanda ana kaya daha aşağıda olmalıdır. Belki de bu yüzden bu alanda temel daha büyük taşlarla desteklenmiştir.

Sond. 20/10: Agoranın tapınak çevresinde bulunan alanına ait tabakalanmayı tespit etmek ve bu tabakalanmayı tapınağın tabakalanması ile karşılaştırmak amacıyla tapınağın güneyinde açılmıştır. Ölçüleri 5.00 X 1.00 m olan bu sondaj koridor şeklinde açılmıştır. Sondaj 20/10 da çalışmalara 4.15 m seviyesinde başlanmış ve 2. 30 m seviyesine ana kayaya ulaşana kadar çalışılmıştır.

3.70 m.: MS 5. yüzyılda oluşturulmuş olması gereken, sıkıştırılmış son zemin seviyesidir.

3.25 m.: Bu seviyede Sond. 2/10 un 3.54 m. seviyesinde karşılaşılan sert zemine benzer bir başka zemin tespit edilmiştir.

3.00 m.: Bu seviyede alan tesviye edilmiştir. Ancak bu işlemin ne zaman yapıldığına dair her hangi bir sonuca varılamamıştır.

2.53 m.: Bu seviye ve altında ana kaya bulunmaktadır.

3.4. Tapınağın Mimarisi

65.30 x 65.60 m ölçülerinde olan kare planlı Agoranın meydanının ağırlık merkezinde değil, fakat biraz güneybatıya doğru, güney portikinden 14.70 m., batı portikinden 22.30 m. mesafede konuşlandırılmıştır. Kazı öncesi gözle görülen kısımları tamamen mermerden yapılmış, yuvarlak bir yapıya ait kalıntılar mevcuttu¹⁵⁶. Binanın alt yapısı ve üst yapıya ait ele geçen mimari bloklar, binanın antik dönemdeki görünümü hakkında oldukça açık bir fikir vermektedirler. Yapı temel üzerinde yüksekçe bir platform sahiptir. Stylobat üzerinde yuvarlak cellasıyı çevreleyen 12 sütunlu bir pteroma bulunur. Yapının çatı örtüsü Mansel'e göre piramidal bir çatı ile örtülüydü.¹⁵⁷

3.4.1. Plan

Tapınak dairesel biçimlidir. Antik dönemlerde özellikle Roma döneminde *tholos* adı verilen, çatıyı desteklemek için sadece sütunların değil, aynı zamanda cella duvarlarının da kullanıldığı, kapalı cellası olan yapılar için bu terim kullanılmıştır. Dairesel biçimli yapılar Roma Mimarisinde plan olarak ikiye ayrılırlar; Sütunlarla çevrili fakat duvarlarla çevrili bir cella bulunmayan yapı grubu monopteral, sütunlarla çevrili ve aynı zamanda duvarlarla kapalı bir cellası olanlar ise peripteral planlı olarak isimlendirilen yapılardır¹⁵⁸ (Şekil 4). Çift sütun sıralı görüntüsü vermesi amacıyla tapınağın cella duvarı üzerinde galeri sütunlarının tam arkasına denk gelen payeler yapılmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 7., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 157.

¹⁵⁷ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 9, Mansel, 1978, **a.g.k.**, 157. Mansel yayında rekonstrüksiyonu Lemi Merey yapmıştır. Selçuklu mimarisi hakkında uzman olan Merey, yapının çatısını Selçuklu Kubbelerinden esinlenerek konik bir örtü ile tamamlamıştır. Mansel yayınlarında bu çatıya ait olan taşlar alanda bulunup incelendiğinde, hem konstrüksiyon bakımından uyum sağlamamakta, hem de cidar olarak oldukça ince kalmaktadır.

¹⁵⁸ Vitruvius (Tarihsiz) *Mimarlık üzerine on kitap*. (Çev: Suna Güven), Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, s.86., P. Schollmeyer (2013) *Handbuch der antiken Architektur*, Darmstadt: Wbg , s.61, pl. 193-194.

¹⁵⁹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

3.4.2. Temel

2010 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda daha önceki yayınlarda bahsi geçmeyen temele ait bazı veriler elde edilmiştir. Tapınağın temeli deniz seviyesinden 2.44 metreye kadar ulaşmaktadır. Ancak yapıldığı zeminin tesviye edilmesi toprağın niteliğine bağlı olarak bazı noktalarda değişkenlik göstermektedir. 14. sondajda 2.44 m. olan seviye 2. sondajda 2.75 m. seviyesindedir. 8. sondajın 2.82 m. seviyesinde tespit edilen taş döşeme tesviye edilen seviyedir ve temelin bir parçasıdır. 2. sondajın 2.75 m. seviyesinde bulunan seramikler tapınağın yapıldığı dönem olan MS II. yüzyıla işaret etmektedir. Yapının temeline ait taş bloklar fiziksel olarak düzgün bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır¹⁶⁰ (Şekil 5.1) (Kat. no:1)

3.4.3. Podium

Kireç bazlı roma harcı ile yapılmış podiumun dış cephesi, kuvvetli alt ve üst profiller arasında yer alan kalın mermer levhalarla kaplıdır.¹⁶¹ Üst silmeye dair her hangi bir arkeolojik veri olmadığından üst silmenin alt silmenin simetriği olarak düşünmemiz gerekir. Çapı 9.90 m. olan podiumun yüksekliği ise 2 m'yi bulmaktadır. Podiumun üst sathına güney batıda bulunan 2.15 m. genişliğinde, 9 basamaklı bir merdivenle çıkılır. Bu merdiven her iki yanında alt ve üst kısımları profilli, kalın yan duvarlarla desteklenmiştir. Podiumu örten stylobat levhalarından hiçbir parça günümüze kadar ulaşmamıştır.¹⁶² Cellanın iç kısmındaki dolgu pteroma zemin dolgusuna göre daha zayıf ve daha alçaktır. (Şekil 5.2) (Kat. no: 2 - 5).

¹⁶⁰ Tykhe Tapınağı Temel Seviyesi Detay (Side Kazı Arşivi).

¹⁶¹ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 9., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

¹⁶² Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 10., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

3.4.4. Sütunlar

Sütunlar hakkında iyi bir fikir edinilmesi için yeterli miktarda buluntu mevcuttur. Kavisli arşitrav-friz bloklarının birleştiği yerler sütun eksenlerine rastladığı için, sütunlar arasındaki mesafeler hesaplanmış, böylece sütun sayısının 12 olduğu anlaşılmıştır.¹⁶³ Kaideleri Atik-Ion tarzında, sütun gövdeleri 24 yivli, başlıkları ise Korinth düzenindedir.¹⁶⁴ (Şekil 6.1) (Kat. no: 6 – 21)

2010 – 2011 yılları arasında yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları esnasında elde edilen veriler sonucunda sütun yüksekliklerinin 3.20 m. olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

3.4.5. Cella - Cella Duvarı

Cella duvarını oluşturan blok taşların bir kısmı 2010 yılında Agora içerisinde tespit edilmişlerdir. İyi işlenmiş kesme taşlardan yapılmış olan cella duvarı, elimize geçen bazı parçaların gösterdiği gibi, Korinth başlıklarıyla süslü, sütun eksenlerinin tam arkasına iz düşümü olarak yerleştirilmiş olan payelerden oluşuyordu (Şekil 6.2, 7.1) (Kat. no: 27-29). Mimari detaylar sütunlardakilerinin tekrarı niteliğindedir. Çapı 5.45 m olan cellanın iç kısmına giriş merdivenin tam karşısına denk gelen bir kapıdan sağlanmaktadır (Şekil 7.2). Girişin tam karşısına denk gelen ve zayıf olan cella içindeki dolgudan farklı, podium dolgusu ile aynı olan kare şeklinde bir çıkıntı bulunmaktadır (Şekil 8.1). Bu çıkıntının önceki araştırmacılar tarafından kült heykelini taşıması amacıyla yapılmış olduğu belirtilmiştir¹⁶⁵. Cellanın içine merdivenin tam karşısına rastlayan bir kapıdan giriliyordu ki, bu kapının zengin silmelerle süslü söveleri ve lentosu iyi bir durumda günümüze kadar gelmiştir¹⁶⁶ (Şekil 8.2-9.3) (Kat. no: 30)

¹⁶³ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

¹⁶⁴ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 10., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

¹⁶⁵ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 11.

¹⁶⁶ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 11., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 164.

3.4.6. Arşitrav – Friz

Arşitrav - friz blokları tek parçadan işlenmiştir. Böylece frizli arşitrav oluşmuştur. Arşitravın fasciaları sınır çizgisi altına birer boncuk dizi yerleştirilmiştir. Üstte yer alan üçüncü fascialardaki boncuk dizisini, ion kyması ile lesbos kyması taçlandırmaktadır¹⁶⁷. Arşitravdaki bu detay yapıdaki barok etkilerin bir yansımasıdır. Frizin araları çiçeklerle süslü kıvrık dal motifi dikkat çekicidir. Kavisli arşitrav – friz bloklarının genişliği, uçlardan ölçmek suretiyle 2.37 m. ile 2.53 m. arasında değişmektedir. Arşitrav–friz bloklarının yükseklikleri 77–80 cm. arasında değişmektedir. Simanın oturduğu üst kısımdaki genişlik ise yaklaşık olarak 75 cm. ölçülerindedir (Şekil 10-11.1) (Kat. no: 22 – 26). Bu blokların birleştiği yerler sütun eksenlerine denk geldiğinden, sütunlar arasındaki mesafeleri hesaplanarak, sütun sayısının 12 olduğunu saptanmıştır¹⁶⁸. Frizin üzerinde diş kesimi, altı ve üstü silmeli düz bir geison, palmetler ve aslan başı şeklinde çörtenlerle süslü bir sima yer alıyordu.¹⁶⁹ Diş kesiminden sonra gelen saçaklık blokları, galerinin üzerini örten tavan kaset levhaları ile aynı parçadan mono blok olarak işlenmiştir (Şekil 11.2) (Kat. no: 32). Tavan levhaları bir taraftan cephe frizinin, diğer taraftan cella duvarının üzerinde oturduklarından, cella duvarı ile sütun arasındaki ptorama genişliğini hesaplayabilmemizi sağlamıştır¹⁷⁰.

3.4.7. İç Friz

Cella duvarı üzerinde arşitrav sırasının iz düşümü olan yatayda alt ve üst kısımları silmeli 45 cm. yüksekliğinde, bir friz yer alıyordu. Bu frizde ‘Eros’ gibi gösterilen çıplak ve kanatlı çocuk figürleri çeşitli yaprak ve meyvelerden oluşan kalın girlandlar taşımaktadır¹⁷¹. Girlandların orta boşluklarında atribüleri ile birlikte tanrı başları yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi ‘kerikeion’ taşıdığından ötürü Hermes olduğu kesinlik kazanmıştır¹⁷². Frize ait bloklardan biri nispeten sağlamdır ve Side Müzesi’nde

¹⁶⁷ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 10., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

¹⁶⁸ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

¹⁶⁹ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

¹⁷⁰ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 159.

¹⁷¹ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 11., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 164.

¹⁷² Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 11., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 164.

sergilenmekteydi. Bu bloğun yüksekliği 45 cm. ,genişliği 40 cm., uzunluğu ise yaklaşık olarak 140 cm. ölçülerindedir (Şekil 12.1). Restorasyon uygulaması sonucunda friz parçası cella duvarına yerleştirilerek yerinde sergilenmeye başlanmıştır. Çatının tavan kısmını oluşturan kaset blokları ve saçaklık tek parça olarak yapılmıştır. Bu parçaların cella duvarı üzerine gelen iç kesiminde gamalı haç şeklinde meander motifi işlenmiş bir bant bulunmaktadır.(Şekil 12.2) (Kat. no: 31)

3.4.8. Çatı

Cellanın üzerine konik şekilde, mermer bir çatı oturtulmuştur. Tapınağın pteroma sınırın tavan kasetlerinde eski araştırmacıların tariflerine göre her biri üç burç tasviri kapsayan dört parçadan oluşan tavan örtüsü 12 hayvan burcu resmi ile bezenmiştir¹⁷³. Beaufort ve Petersen gibi ilk araştırmacıların yapıyı burçlarla, ya da astrolojiyle ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Batı araştırmacıların söz ettiği bu zodyak tasvirli parçaların hiç biri günümüze kadar ulaşmamıştır. Günümüzde var olan kaset bloklarının üzerindeki tasvirlerde 12 burca ait hayvan motifi olduğunu söylemek olanaksızdır. Elde olan bu parçalar üzerindeki figürlerin burçlarla alakalandırılması oldukça güçtür. Yeni yapılan araştırmalar sonucunda tavan kaplamalarının üst kısmında çatı yapısına ait olabilecek izler saptanmıştır. (Şekil 13.1,2) Bu izler göz önünde bulundurulduğunda Mansel'in önerdiği çatı sisteminden¹⁷⁴ çok farklı bir konstrüksiyon kullanılmış olabileceği ortaya çıkmıştır.

Roma İmparatorluk dönemine Side sikkeleri üzerinde, kubbemsi bir tavanla örtülü cellanın içerisinde kader tanrıçası Tykhe (Fortuna)'nın oturan bir heykeli görülmektedir. Tapınağın arkeolojik veya epigrafik belgeler ışığında hangi tanrı veya tanrıçaya ait olduğunu belirlemem mümkün değildir. İlk olarak söz konusu sikkeler üzerindeki tapınak betimlemeleri ışığında tholosla gösterdiği benzerliğe dikkat çekilerek, agora yuvarlak binasının yüksek ihtimalle bir Tykhe tapınağı olduğunu ortaya koymuştur¹⁷⁵. Side'de

¹⁷³ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 12., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 164.

¹⁷⁴ Bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 161.

¹⁷⁵ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 12., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 166.

Tykhe kültünün varlığı, sikke resimleri dışında, kazılarda bulunan Tykhe heykelciklerinden de anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

3.5. Tapınağın Tarihlendirilmesi ve Side’de Tykhe Kültü

3.5.1. Tarihlendirme

Tykhe tapınağının tarihlenmesi hususunda Arif Müfid Mansel tapınağa ait sütün başlıkları ve mimari süslemelerin, N1 ve N2 tapınaklarına ait sütün başlıkları ve mimari süslemeleri ile olan yakın benzerliklerine dayanarak, bu tapınağın da MS II. Yüzyıl ortaları, ya da ikinci yarısında inşa edilmiş olması gerektiğini sylemektedir¹⁷⁷.

2010 yılında yapılan kazılardan elde edilen sonuçlara göre de tapınak MS II. yüzyıla tarihlenmektedir. Sondaj 2/10 iinden 2.75 m. seviyesinde çalışılan K. 28/10. K. 27/10, K. 26/10 ve K. 25/10 numaralı kasalar MS 2. yüzyıla ait buluntular iermektedir¹⁷⁸

Tapınağın, genellikle Roma agoralarında olduğu gibi, neden meydanın tam ortasında yapılmamış olduğunu açıklayabilmek için Arif Müfid Mansel meydanın ortasında sondajlar yapmış ancak burada herhangi bir yapının izine rastlamamıştır. Bu sebeple bugünkü tapınağın altında daha eski bir yapının (tapınağın) bulunduğu, kutsal yapıların yerlerinin pek değiştirilmemesi sebebiyle aynı yapının temelleri üzerinde bugünkü Tykhe tapınağının inşa edilmiş olabileceğini syler¹⁷⁹. Tanrıçaya ait kültün Side’ye Hellenistik dönemde Seleukos yönetimi zamanında geldiği dřnlmektedir¹⁸⁰.

¹⁷⁶ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 13., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 166.

¹⁷⁷ Mansel, 1978, **a.g.k.**, 166.

¹⁷⁸ H. S. Alanyalı (2012). Side 2010: 33. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt., Ankara: İsmail Aygl Ofset Matbaacılık, s.525.

¹⁷⁹ Mansel, Bean ve İnan, 1956, **a.g.k.**, 7., Mansel, 1978, **a.g.k.**, 167.

¹⁸⁰ H. S. Alanyalı (2004). Gedanken zum Kybele – Kult im römischen Pamphylien am beispiel von Side und Perge. (Ed. T. Korkut), İstanbul: Ege Yayınları, s. 11-18.

3.5.2. Side Kentinde Tykhe Kültü

Mansel'in düşünceleri doğrultusunda araştırmaya devam edersek Side Antik Kentinde Tykhe Kültü ile arkeolojik verileri Heykel ve Sikke betimleri üzerinden takip edebiliriz. Jale İnan 1975 yılında yayınlamış olduğu "Side'nin Roma Devri Heyketraşlığı" adlı eserinde 1947 yılından itibaren Side Antik Kentinde ele geçen heykelleri yayınlamıştır. İnan'ın kitabında toplam altı heykel veya fragmanını Tykhe Heykeli olarak belirlemiştir¹⁸¹. Roma Dönemi Side şehir sikkeleri üzerinde de tanrıça hem yuvarlak tapınağı içerisinde, hem de farklı heykel tiplerinde resmedilmiştir. Nolle yayınında Side'deki Tykhe Kültünden bahsederken kültün özellikle Seleukos hanedanlığı döneminde başlamış olduğunu belirtmektedir¹⁸². Seleukos kralı Seleukos Nikator (MÖ 305- MÖ 281) yeni kurmuş olduğu devlet için başkent olarak Antiokheia'yı seçmiştir. Devlette yeni bir din anlayışı çerçevesinde devlet kültürü olarak Antiokheia Tykhesi olgusunu yaratmıştır. Oluşturulan Tykhe Kültü için heykeltıraş Lysippos'un öğrencisi Eutykhides "Antiokheia Tykhesi" tipindeki anıtsal kült heykelini yontar¹⁸³. Antiokheia Tykhesi çok kısa bir sürede hem kült, hem de kült heykeli olarak Doğu Akdeniz dünyasında egemen bir rol oynamaya başlar.

Pamphylia İskender'in ölümünden sonra ardılları olan Ptolemaios ve Seleukos Krallığı arasında güç dengeleri açısından paylaşılamayan bir toprak bütünlüğü olmuştur. İlk olarak Ptolemaiosların egemenlik alanında kalmıştır. Bu nedenle güçlü bir deniz üssü oluşturmak için Ptolemais kentini kurmuşlardır. IV. Ptolemaios'un tahta geçmesi ile bölge üzerindeki gücünü kaybeden Ptolemaiosların yerini Seleukos Krallığı alacaktır. Krallık kısa sürede gücünü bölgede hissettirerek ve Seleukeia adında birde kent kurmuşlardır. III. Antiokhos Dönemine kadar Pamphylia Suriye Krallığının hegemonyasında kalmıştır. Bu süreç içerisinde Tykhe Kültü Pamphylia'da yaygınlaşır. Side kültürü benimsemiş ve MS 2. yy. inşa etmiş oldukları yuvarlak tapınak içerisinde sikke

¹⁸¹ Bkz. J. İnan (1975), *Side'nin Roma Devri Heyketraşlığı*, Ankara: TTK Basımevi, , s. 96-101; No: 40, 41, 42, 43, 45, 46

¹⁸² Nolle, 1993, **a.g.k.**, 121-122.

¹⁸³ T. Dohrn (1960). *Die Tyche von Antiochia*, Berlin: Verlag Gebr. Mann, s.7., E. Christof (2001). *Das Glück der Stadt: die Tyche von Antiochia und andere Stadttychen*, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, s.16-17., M. Meyer (2006). *Die Personifikation Der Stadt Antiocheia: Ein Neues Bild Für Eine Neue Gottheit*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH., s. 16, 66-68.

resimlerinden anlaşılacağı gibi Antiokheia Tykhesinin bir kopyasının kült heykeli olarak yerleştirir. Roma Dönemindeki kült heykeli dikkate alındığında Tykhe tapınımı Sideliler tarafından Sleukoslardan bire bir alınmış değildir. Çünkü bir kaç yüz yıl sonra inşa edilmiş olan tapınağın içerisinde bile halen Antiocheia Tykhesi tipinde bir kült heykelinin kullanması kültün köklerinin halen Hellenistik Döneme bağlı olduğunu kabul etmemizi zorunlu kılar. Nolle Tykhe tapınınının Roma Cumhuriyet döneminde “Dea Roma” tapınımı ile yer değiştirdiğini belirtiyor¹⁸⁴ olsa da, Roma Dönemi Tykhe Tapınağı tasvirlerinin içerisinde halen Antiokeia Tykhesi tipinde heykelinin var olması Roma İmparatorluk Döneminde de Side Tykhesinin var olduğuna işaret etmektedir¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Nolle, 1993, **a.g.k.**, 122.

¹⁸⁵ Cumhuriyet dönemi sonrasında Dea Roma kültü çok kısa bir süre İmparator Augustus ile birlikte Roma ve Eyaletlerde devam etmiştir. Eyaletlerde İmparatorluk Kültünün yaygınlaşması ile Dea Roma Kültü önemini kaybetmiştir.

4. YUNAN VE ROMA MİMARİSİNDE DAİRE PLANLI YAPILAR VE SİDE TYKHE TAPINAĞI

Bu bölümde dairesel planlı yapıların Yunan ve Roma dönemi örneklerinden bazıları Side'deki Tykhe tapınağıyla plan ve mimari olarak karşılaştırılacaktır. Buradaki amaç farklı ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilmiş dairesel planlı yapıların önemli örneklerinin Side Tykhe tapınağı ile benzer ve farklı özelliklerini ortaya koymaktır.

4.1. Yunan Mimarisinde Yuvarlak Planlı Yapılar

4.1.1. Tholos (Delphi)

Yapı Delphi Apollon tapınağının güneydoğusunda, Marmaria olarak bilinen bölgenin içindeki Athena Pronaia kutsal alanında yer almaktadır¹⁸⁶. Metoplarındaki stilden yola çıkarak MÖ 375 yılı civarına tarihlenen yapı 20 tane Dor düzenli sütuna sahiptir¹⁸⁷. Cellanın iç kısmında ise duvara bitişik 10 adet Korinth düzeninde sütun bulunmaktadır¹⁸⁸. Ancak bunlar duvarla bağlantılı değildirler. Tüm yapının çapı 13.5 metre, cellanın çapı ise 8.41 metredir¹⁸⁹. Cella üzerinde konik ve muhtemelen pteron üzerinde de aynı çizgide devam eden bir çatı bulunmaktaydı. Yapının işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte, Pers istilas sırasında Delphi için savaşan Phylakos'un temenosu ve heroonu olduğu¹⁹⁰ ve Athena Pronaia kutsal alanında yer alması dini bir işlevi olduğunu kanıtlar. Vitruvius yapının mimarının Phokaia'lı Theodoros olduğunu yazmıştır¹⁹¹ (Şekil 14. 1,2).

¹⁸⁶ J. Pedley (2005). *Sanctuaries and the sacred in the ancient Greek World*, New York: Cambrigde University Press, s.151.

¹⁸⁷ A. W. Lawrence (1983) *Greek architecture*, New York: Yale University Press, s.137., G. Gruben (2001). *Griechische tempel und heiligtümer*, München: Hirmer Verlag GmbH, s.99.

¹⁸⁸ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 137.

¹⁸⁹ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 137.

¹⁹⁰ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 138.

¹⁹¹ Vitruvius, tarihsiz, **a.g.k.**, 141.

4.1.2. Tholos (Epidauros)

Asklepios kutsal alanındaki Asklepios Tapınağının güneybatısında yer almaktadır¹⁹². MÖ 360-320 yılları arasında inşa edilmiş olan bu yapının mimarı Pausanias'a göre Polykleitos'dur¹⁹³. Çapı 21.82 m. olan yapının Pteronunda 26 adet Dor düzenli sütun, cella içerisinde ise Korinth düzeninde olan 14 adet sütun bulunmaktadır¹⁹⁴. Tapınağın altında bulunan labirent sistemi Asklepios kültürüyle alakalandırılmaktadır. Yapı Asklepios kültürüyle alakalı dini bir yapıyı andırmasına rağmen işlevi konusunda bir kesinlik yoktur. Dor düzenindeki dış frizde ortalarında büyük rozetler bulunan metoplar bulunmaktadır¹⁹⁵. Çatının ise iki parçadan değil tek parçadan oluşan bir koni şeklinde olduğu düşünülmektedir (Şekil 15. 1,2).

4.1.3. Lysikrates Anıtı (Atina)

Minyatür bir tholosa benzeyen yapı 6 adet Korint düzeninde sütun, üzerlerinde bir arşitrav, friz, minyatür dış kesimi ve geniş bir kornişe sahiptir¹⁹⁶. Sütunların arasında bulunan duvarın anıtın ilk halinde bulunup bulunmadığına dair tek kanıt yapının doğu tarafında bulunmuş olan kapıya ait izlerdir¹⁹⁷. Anıtın dairesel kısmının önceleri boş olduğu, duvarın yapıya ait ve oldukça ağır olan çatıyı desteklemek amacıyla daha sonra eklendiği düşünülebilir. MÖ IV. yüzyılın sonlarında, Lysikrates'in 334 yılında tiyatroya koro sağlaması sonucunda kazandığı ödül olan bronz tripod ise en üstte yer almaktadır ki anıtın yapılış amacı da budur¹⁹⁸. Anıt Korinth düzeninde sütunların dış cephede kullanıldığı en eski yapıdır¹⁹⁹ (Şekil 16.1,2).

¹⁹² N. Faraklas (1971). *Epidauros: The Sanctuary of Asklepios*, Atina: Lycabettus Press, s.15-18.

¹⁹³ Gruben, 2001, **a.g.k.**, 147.

¹⁹⁴ Lawrence, 1983, **a.g.k.**, 139.

¹⁹⁵ Lawrence, 1983, **a.g.k.**, 139.

¹⁹⁶ Lawrence, 1983, **a.g.k.**, 141.

¹⁹⁷ Lawrence, 1983, **a.g.k.**, 141..

¹⁹⁸ Gruben, 2001, **a.g.k.**, 250.. Lawrence, 1983, **a.g.k.** 141.

¹⁹⁹ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 141.

4.1.4. Philippeion (Olympia)

Olympia Zeus tapınağının kuzeybatısında yer alır. Makedon kraliyet ailesine ait heykelleri barındırması amacıyla yapılmış olan yapı MÖ 335 yılı civarına tarihlendirilmiştir. Pteron İon düzeninde yapılmıştır ve frizin üzerinde bir dış kesim sırası yer almaktadır²⁰⁰. 18 adet İon başlıklı sütuna sahip²⁰¹ yapıya ait Cella duvarının iç tarafında ise Korinth düzeninde yarım sütunlar (plaster) vardır²⁰². Fakat bunların taşıyıcı özellikleri yoktur. Pausanias'a göre yapının çatısı kirişleri kapatan, bronz bir haşhaş bitkisiyle sonlandırılmış, tek parçadan oluşan bir koni şeklindedir²⁰³ (Şekil 17.1,2).

4.1.5. Arsinoeion (Samothrace)

MÖ 270 yılından biraz önce inşa edilen yapı 20 m. çapındadır²⁰⁴. Dış görünümü Dor düzeni etkisi yaratsa da yapının üst kısmını ayakta tutan yarım sütunlar Korinth düzenindedir²⁰⁵. Sütunlar arasında kalan galerilerin alt taraflarında üzerlerinde bukranion ve rozetler işlenmiş parapetler bulunmaktaydı²⁰⁶. Yapının konik çatısı ise pul şeklinde kiremitlerle kapatılmıştır²⁰⁷ (Şekil 18.1).

4.1.6. Ptolemaion (Limyra)

Kentin Bizans dönemi doğu sur duvarının altında bulunmuştur²⁰⁸. MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısı civarına tarihlenen bu yapı II. Ptolemaios ve karısı Arsinoe adanmıştır. Kare bir taban üzerine yedi, sekiz tabakanın oluşturduğu, yaklaşık olarak 10 metre yüksekliğinde bir podyumu vardır²⁰⁹. Bu duvara ait arşitravın taenia, regula ve guttae parçaları

²⁰⁰ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 140.

²⁰¹ Gruben, 2001, **a.g.k.**, 48.

²⁰² Lawrence, 1983, **a.g.k.** 140.

²⁰³ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 140.

²⁰⁴ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 140.

²⁰⁵ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 141.

²⁰⁶ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 141.

²⁰⁷ Lawrence, 1983, **a.g.k.** 141.

²⁰⁸ J. Borchhardt (1999). *Limyra zemuri taşları*. (Çev: G Yümer), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.79

²⁰⁹ Borchhardt, 1999, **a.g.k.**, 80.

bulunmuştur. Epistyl üzerinde bir triglif-metop frizi bulunmaktadır²¹⁰. Bu frizin kuzey tarafında Kentaumachi sahnesi yer almaktadır²¹¹. Alt yapının belirgin Dor üslubuna rağmen üst yapı Ion düzenindedir²¹². Yuvarlak çatının akroteri ise Korinth düzenini andırmaktadır²¹³ (Şekil 34-35).

4.1.7. Knidos Tholosu

Şehrin üst kısmında bulunan ve denizden de gözüken yapay bir terasa yerleştirilmiş olan yuvarlak yapının gri mermerden yapılmış bir podyumu ve bunun üzerinde üç basamaklı bir krepisi vardır²¹⁴. Stylobat üzerinde kireç taşından yapılmış, üzeri sıvalı 18 adet korinth başlıklı sütun tapınağı çevrelemektedir²¹⁵. Cellanın ortasında, (muhtemelen orijinal yerinde) bulunan kaide büyük ihtimalle kült heykeline aittir²¹⁶. İlk araştırmacılar tarafından Aphrodite ile alakalandırılan yapı daha sonraki araştırmaların gösterdiği üzere muhtemelen tanrıça Athena için yapılmıştır²¹⁷. Tapınağın üzerinde bulunduğu terasta ele geçmiş olan yazıt ve heykelcikler Athena'yı işaret etmektedir²¹⁸. Ayrıca Asklepios'a adak olarak kullanılan çok sayıda çocuk heykelciğinin burada bulunuşu yapının Asklepios'la bir alakası olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir²¹⁹. Tapınağın doğusunda tam olarak yuvarlak yapının aksına gelecek şekilde konumlandırılmış bir altar bulunur. Yuvarlak yapı ve altarının Apollon altarna olan benzerliklerinden ötürü bu yapılar MÖ II. yüzyıla tarihlenmektedir²²⁰. (Şekil 19.1,2)

²¹⁰ Borchhardt, 1999, **a.g.k.**, 80.

²¹¹ Borchhardt, 1999, **a.g.k.**, 80.

²¹² Borchhardt, 1999, **a.g.k.**, 80.

²¹³ Borchhardt, 1999, **a.g.k.**, 80.

²¹⁴ C.Bruns-Özgan (2002). *Knidos antik kent rehberi*. (Çev: İ. H. Mert) Konya: Pozitif Matbaacılık, s.73.

²¹⁵ Bruns-Özgan, 2002, **a.g.k.**, 74., T. Spawforth (2006). *The complete Greek temples*. London: Thames and Hudson, s.213.

²¹⁶ Bruns-Özgan, 2002, **a.g.k.**, 75., Spawforth, 2006, **a.g.k.**, 213.

²¹⁷ Bruns-Özgan, 2002, **a.g.k.**, 75-76., Spawforth, 2006, **a.g.k.**, 213

²¹⁸ Bruns-Özgan, 2002, **a.g.k.**, 75-76.

²¹⁹ Bruns-Özgan, 2002, **a.g.k.**, 76.

²²⁰ Bruns-Özgan, 2002, **a.g.k.**, 78., Spawforth, 2006, **a.g.k.**, 213

4.2. Roma Mimarisinde Yuvarlak Planlı Yapılar

4.2.1. Vesta tapınağı (Forum Romanum)

Arkeolojik ve yazılı kaynaklardan elde edilen kanıtlar sonucu tapınağın MÖ. VII. Yüzyılda yapılmış olması gerektiğini söyleyebiliriz²²¹. Antik yazarlar tapınağı Aenas ve Romulus'un annesi ve bir Vesta Rahibesi olan Rhea Silvia alakalandırır ve tapınağı Numa'nın yaptığına değinirler²²². Ayrıca tapınağın yanında bulunan doğrusal bir duvar ve adak eşyalarının kalıntıları MÖ VII. Yüzyıla tarihlenmektedir²²³. MÖ V. ve VII. yüzyıllar arasına tarihlenen Atrium Vestae, Regia ve Domus Regis Sacrorum gibi yapılarla olan ilişkisi de bunu kanıtlar niteliktedir²²⁴. Fakat tapınak MÖ 241 ve MÖ 14 yıllarında iki kez yanmış ve yeniden inşa edilmiştir²²⁵. MS 200 dolaylarında Septimus Severus ve Julia Domna tarafından yapılan son inşasından önce Nero ve Trajan dönemlerinde restore edilmiştir²²⁶. Bu sebeple tapınağın ilk olarak inşa edilmiş olduğu düşünülen MÖ VII. yüzyılda nasıl bir plana, şekle sahip olduğu bilinmemektedir. Tapınağın yuvarlak bir şekle sahip olduğunu kanıtlayan en erken buluntular MÖ III. yüzyıla aittir²²⁷. Septimus Severus döneminde yeniden inşa edilen tapınak yüksek bir podiuma, sabit kaideli ve korinth düzeninde başlıkları bulunan sütunlara, bu sütunlar üzerinde yer alan arşitrav-friz bloğuna, bu blok üzerinde yer alan kasetli bir tavana ve kubbe şeklinde bir çatıya sahiptir²²⁸. Cella duvarı üzerinde, her sütunun arkasına gelen payeleri mevcuttur ki bunlarda Korinth düzeninde yapılmış yarım sütun başlıklarıyla tamamlanırlar²²⁹. Tapınak bu mimari özelliklere sahip olması sebebiyle Side'deki Tykhe tapınağı ile benzerlik gösteren yapılara en iyi örnektir (Şekil 20.1,2).

²²¹ N. R. Armstrong (2001). *Round temples in Roman architecture of the republic through the late imperial period*. Yayınlanmamış Doktora Tezi Oxford: Magdalen College University of Oxford, s.16.

²²² Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 16.

²²³ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 17.

²²⁴ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 17.

²²⁵ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 18., J. W. Stamper (2005). *The architecture of Roman temples*. New York: Cambridge University Press, s.78.

²²⁶ Stamper, 2005, **a.g.k.** 78.

²²⁷ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 18. Stamper 78

²²⁸ Stamper, 2005, **a.g.k.** 78.

²²⁹ Stamper, 2005, **a.g.k.** 78.

4.2.2. Tiber kıyısındaki yuvarlak tapınak

Yapı Roma'daki MÖ I. Yüzyıla ait Korinth düzeninde yapılmış tapınakların en iyi korunmuş olanıdır. İthafı hakkında iki teori bulunmaktadır. Birincisi MÖ 146 yılında konsül olan ve Akalılara karşı savaşıp Korinth şehrini yerle bir eden L. Mummius Archaicus tarafından elde etmiş olduğu savaş ganimetiyle yaptırıldığı, Caelian Tepesi'nde bulunmuş bir yazıtta karşımıza çıkan Hecules Victor ad portam Trigeminam tapınağı olduğuna dair görüştür²³⁰. Konum olarak 'ad portam Trigeminam' Forum Boarium'da bulunan ve bu tapınağında içinde bulunduğu, Severus duvarının hemen dışında, Tiber nehrine paralel devam eden 60 ile 100 metre arasında bir alana denk gelmektedir²³¹. İkinci teori ise tapınağın zeytinyağı üretimi tanrısı olan Hercules Olivarius'a ait olduğudur²³². Bu teorinin dayanağı ise Genç Skopas'a atfedilen ve tapınağın hemen yanında bulunmuş olan bir heykel kaidesi üzerinde bulunan yazıttır ve tapınağın bir zeytinyağı tüccarı tarafından yaptırılmış olabileceğini savunmaktadır. Fakat tapınağın tarihlenmesi açısından da sorun teşkil eden bu iki teorinin kanıtlanmamış olması, tapınağın genel olarak 'Tiber kıyısındaki yuvarlak tapınak' olarak adlandırılmasına sebep olmaktadır. Tapınağın mimarisine gelince; Korinth düzeninde yapılmış 20 sütuna, yüksek bir podiuma ve 16.50 metre çapında yuvarlak bir stylobata sahiptir²³³. Tapınağın çatısı ahşap malzeme kullanılarak yapılmıştır. Daha geç dönemde yapılmış olmasından ötürü tapınağa ait orijinal çatı hakkında bir şey söylemek mümkün ve doğru değildir. Korinth düzeninde yapılmış sütun başlıkları ise Lagina'daki Hekateion yapısındakilere benzer olarak Hellenistik stilde yapılmışlardır²³⁴. Bu stil doğuda, MÖ 175-164 yılları arasında IV. Antiochos zamanında en üst noktaya ulaşmıştır ve en iyi örnekleri Miletus Bouleterion'unun propylonu ve Atina'daki Zeus Tapınağıdır²³⁵. Burada belirtilmesi gereken, yapıya ait diğer bir nokta ise doğu kökenli Korinth düzeninin Roma mimarlığında kullanımı açısından bu tapınağın önemli olduğudur (Şekil 21.1,2).

²³⁰ Stamper, 2005, **a.g.k.** 69.

²³¹ Stamper, 2005, **a.g.k.** 69.

²³² Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 50., Stamper, 2005, **a.g.k.** 69., P Schollmeyer (2008). *Römische Tempel*. Darmstadt: WBG, s.97.

²³³ Stamper, 2005, **a.g.k.** 70.

²³⁴ Stamper, 2005, **a.g.k.** 72.

²³⁵ Stamper, 2005, **a.g.k.** 72.

4.2.3. Vesta tapınağı (Tivoli)

MÖ I. yüzyılın başlarına tarihlenen bir yapıdır²³⁶. Yüksek bir podium üzerine inşa edilmiştir. Yükseklikleri 7.10 metre olan, Korinth düzeninde başlıklara sahip 18 adet sütunu bulunmaktadır ki 7.10 metre aynı zamanda cellanın iç kısmına ait çapının ölçüsüdür²³⁷. Bu da bize tapınağın Vitruvius'un prensiplerinden biri olan, 'sütun yüksekliklerinin cellanın iç çap ölçüsüne eşit olması' kuralına uygun inşa edildiğini gösterir. Ayrıca tapınak oranları bakımından oldukça simetrik olarak yapılmıştır²³⁸. Sütunların üzerinde ise bir arşitrav-friz sırası, bunun da üzerinde tavan kaplamaları mevcuttur. Bu özellikleri bakımından Forum Romanum'daki Vesta Tapınağı ve Side'deki Tykhe Tapınağı ile oldukça benzerlik göstermektedir. (Şekil 22.1,2)

4.2.4. Fortuna Huiusce Diei tapınağı (Roma - Largo Argentina B tapınağı)

MÖ 90 yılları civarında inşa edilen tapınak yüksek podiumludur ve 18 adet Korinth düzeninde, tuf taşından yapılmış sütuna sahiptir²³⁹. Travertenden yapılmış olan sütun başlıkları Yunan ve Asia etkileri gösterirler ve iki parça halinde yontulmuşlardır²⁴⁰. Bunların üzerinde ise zengin süslemeleri olan bir arşitrav-friz bloğu olmalıdır. Ancak bu kısım hakkında çok fazla veri yoktur. Tapınağın orijinal cella duvarı MÖ I. yüzyılın ortalarında kadirilmiş, Pompeius ve ya Octavius zamanında sütunlarının arası duvar örülerek doldurulmuştur²⁴¹. Bu da pseudoperipteral tapınaklarda bulunan yarım sütunlu görüntünün oluşmasını sağlamıştır. Kült heykeli genişletilen cellanın arkasına taşınmış ve cellanın çevre uzunluğu sonradan ilave edilen tuf taşından yapılmış bir duvar ile uzatılmıştır. En son olarak ise, muhtemelen Domitian döneminde cellanın dışına tuğla bir duvar örülmüş ve sütunlar saklanmıştır²⁴². (Şekil 23.1,2)

²³⁶ Stamper, 2005, **a.g.k.** 75.

²³⁷ Stamper, 2005, **a.g.k.** 75. Schollmeyer, 2008, **a.g.k.**, 143.

²³⁸ Stamper, 2005, **a.g.k.** 75.

²³⁹ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 53. Stamper, 2005, **a.g.k.** 75. Schollmeyer, 2008, **a.g.k.**, 90.

²⁴⁰ Stamper, 2005, **a.g.k.** 75.

²⁴¹ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 53., Stamper, 2005, **a.g.k.** 77-78.

²⁴² Stamper, 2005, **a.g.k.** 78.

4.2.5. Roma ve Augustus tapınağı (Atina)

Yapı Atinalılar tarafından MÖ 20 yılında Augustus ve Roma'yı onurlandırmak amacıyla yapılmıştır²⁴³. Tapınak hem Roma hem de Augustus'a ait kültlerin kombinasyonunu içeren Atina'daki ilk tapınaktır. Yapı Parthenon'un önünde ve Erechtheion'un yanında, ideolojik ve yapısal bağları önemli bir noktaya inşa edilmiştir²⁴⁴. Yapı Erechtheion'da olduğu gibi Ion düzenindedir ki bu yuvarlak tapınaklarda nadiren kullanılan bir düzendir²⁴⁵. Üç basamaklı bir krepis üzerinde yer alan tapınağın 9 adet sütunu, yazıtlı bir saçaklığı ve konik bir çatısı vardır²⁴⁶. (Şekil 24.1,2)

4.3. Side Tykhe Tapınağının Yunan ve Roma Örnekleri ile Karşılaştırması

Daha önceki iki başlıkta kısaca bahsedilen 12 dairesel planlı yapı, söz konusu plan tipinin değişik dönemlerde yapılmış olan, farklı işlevlere sahip örnekleridir. Bu yapılar antik dönemde yüzlercesi bulunan dairesel planlı yapılar içerisinde Side'deki Tykhe Tapınağına mimari olarak en çok benzeyenler arasından seçilerek bu çalışma içerisinde değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma dairesel planın ortaya çıkışı ve gelişimini kapsamadığından Yunan Dönemi öncesi örneklerle yer verilmemiştir. Ayrıca tam anlamıyla monopteros, tholos ve ya peripteral tholos terimleriyle birebir uyuşmayan ancak dairesel plana sahip yapılar da çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bu başlık altında yapılacak olan karşılaştırma Side Tykhe Tapınağı ve diğer yapıların mimari ve işlevsel benzerlikleri temel alınarak yapılacaktır.

Side Tykhe Tapınağı plan bakımından peripteral tholos olarak adlandırabileceğimiz (Roma Dönemi) grubun içerisinde yer almaktadır. Arşitrav – friz blokları, kasetli tavan levhaları ve çatıdan oluşan üst yapı grubu hem sütunlar hem de cella duvarı tarafından taşınmaktadır²⁴⁷. Bu açıdan benzerleri Delphi ve Epidauros'da bulunan tholoslar,

²⁴³ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 115.

²⁴⁴ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 116.

²⁴⁵ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 116.

²⁴⁶ Armstrong, 2001, **a.g.k.**, 116.

²⁴⁷ Bu nedenle Side Tykhe Tapınağı plan bakımından Tholos diye adlandırılan yapı grubuna girmektedir.

Olympia'daki Philippeion, Atina Akropolü'nde yer alan Roma ve Augustus tapınağı, Forum Romanum ve Tivoli'deki Vesta tapınakları, Forum Boarium içerisindeki Hercules Victor ad portam Trigeminam (Tiber kıyısındaki yuvarlak tapınak) ve Fortuna Huiusce Diei Tapınağı (Roma - Largo Argentina B Tapınağı) olarak sayılabilir.

Bir Roma geleneği olarak yüksek bir podium üzerine inşa edilmiş olan Side Tykhe Tapınağı Yunan benzerleri içerisinde sadece Knidos'taki tholos ile bu bakımdan benzerlik gösterir. Roma örneklerinden ise Forum Romanum ve Tivoli'deki Vesta tapınakları, Tiber kıyısındaki yuvarlak tapınak ve Largo Argentina B tapınakları da Side'deki Tykhe tapınağı gibi yüksek birer podiuma sahiptirler.

Sütun başlıkları ve mimari düzen bakımından benzerlik gösteren ise erken Yunan Dönemi öncü örnek olarak Lysikrates Anıtı, Knidos tholosu, Roma Döneminden ise Forum Romanum ve Tivoli'deki Vesta tapınakları, Tiber kıyısındaki yuvarlak yapı ve Largo Argentina B yapısıdır. Tüm bu yapıların mimari düzenleri ve sütun başlıkları tıpkı Side Tykhe Tapınağı'ndaki gibi Korinth üslubundadır.

Tykhe tapınağı ve sözünü ettiğimiz 12 yapıyı karşılaştırırken mimari açıdan en önemli kriterin cella ve cella duvarları olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hepsi dairesel plana sahip bu yapıların arasında hangilerinin monopteros hangilerinin peripteral tholos olduğu biraz önce de bahsettiğimiz üzere cella duvarlarının taşıyıcı birer mimari eleman olarak kullanılıp kullanılmadıkları belirlemektedir. Bunun dışında Tykhe tapınağının cella duvarının üzerinde plasterler (yarım payeler) yer almaktadır. Benzer payelerin aynı zamanda Forum Romanum'daki Vesta Tapınağı'nda da kullanıldığını görmekteyiz.

Arşitrav – friz bloklarının Side Tykhe tapınağında olduğu gibi tek parça olarak kullanımını ise Forum Romanum ve Tivoli'deki Vesta tapınaklarında, bunlardan başka Largo Argentina B yapısında görmemiz mümkündür. İncelenen diğer yapılara ait arkeolojik verilerin yetersizliği nedeniyle her hangi bir yorum yapmak doğru olmayacaktır.

Dairesel planlı bahsedilen yapıların büyük çoğunluğunun çatılarının nasıl yapılmış olduklarına dair kesin bir şey söylemeye yetecek kadar kanıt bulunmamakla birlikte, çatılar hakkında bazı yorumlar yapmak mümkündür. Side Tykhe Tapınağı'nın çatı konstrüksiyonunun nasıl olması gerektiğine dair yorumları "Tapınağın Mimarisi" başlığı altında anlatılmıştır. Diğer yapılara ait çatı sistemlerinin çoğunluğu ya yapıların inşa tarihlerinden sonraki dönemlerde yapılmış orijinal olup olmadıkları belli olmayan konstrüksiyonlara sahiptirler, ya da çatılarına dair hiçbir buluntuya rastlanılmamıştır. Ancak çatı dışındaki diğer mimari elemanlardan bir yorum yapacak olursak Tykhe tapınağının önerilen çatı konstrüksiyonuna en yakın örnekler yine Forum Romanum ve Tivoli'deki Vesta tapınakları olmalıdır.

Mimari detaylar dışında yapıların işlevlerine ait oldukça kesin bilgilere sahibiz. Yapıların tümünü göz önüne aldığımızda hepsinin tapınak ve ya dine içerikli yapılar olmadığını görmekteyiz. Side Tykhe Tapınağı gibi dini bir amaca hizmet eden yapılar dışında Lysikrates Anıtı, Philippeion, Ptolemaion ve Arsinoeion yapılarının onurlandırma ve ya prestij amacıyla inşa edilmiş yapılar olduğu bilinmektedir. Dini yapılar içerisinde diğer örneklerle benzerliklerine değinecek olursak ilk göze çarpan yapı Largo Argentina B yapısı olarak da adlandırılan Fortuna Huiusce Dei Tapınağıdır. Bu tapınak tanrıça Tykhe'nin Roma dünyasındaki karşılığı olan Fortuna için yapıldığından işlev olarak iki yapı da aynı amaca hizmet etmektedir. Karşılaştırma konusu olan dairesel planlı dini yapılar konum olarak incelendiklerinde ise forumlara inşa edilen Forum Romanum'daki Vesta tapınağı ve Forum Boarium'daki Hercules Victor ad portam Trigemini ya da diğer adıyla Tiber kıyısındaki yuvarlak tapınak öne çıkar. Bu tapınaklar da Side agorasında bulunan Tykhe Tapınağı gibi kamu alanları olan forumlara inşa edilmişlerdir.

5. SONUÇ

16. yüzyıldan beri araştırmacıların dikkatini çekmiş olan Side Kenti ve barındırdığı yapılar başlangıçta batılı araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. İlk araştırmanın 1818 yılında yapılmış olan Tykhe Tapınağında günümüze kadar yapılan birçok çalışmanın olması yanında bilimsel araştırmalara halen devam etmektedir. Bugüne kadar yapılan tüm araştırmalar ele alındığında (özellikle 2010-2012 yılları arasındaki kazı ve araştırmalar) bu yapıya ait kesin olarak söyleyebileceğimiz oldukça fazla bilgiye sahip olmamızı sağlamıştır. Yapıyı kısaca özetlersek; dairesel planlı, 12 adet Korinth başlıklı sütun ve bu sütunların arkalarına denk gelen payelerin bulunduğu cella duvarı tarafından üst yapısı taşınan yapı bu özellikleri sebebiyle peripteral tipte bir tholostur.

Kesin olarak bildiğimiz diğer bir özelliği ise yapının tanrıça Tykhe'ye adanmış olduğudur. Gerek heykel buluntuları gerekse sikkeler üzerindeki betimlemeler yapının tanrıça Tykhe'ye ait bir tapınak olduğunu doğrular. Daha önceden belirttiğimiz gibi Seleukos egemenliği sırasında Pamphylia'da yaygınlaşan Tykhe kültü Side'de de bu dönem içerisinde kendine bir yer bulmuş olmalıdır. Side de bulunan Tykhe tiplerinin en yaygını ve muhtemelen tapınak içerisinde kült heykeli olarak kullanılan tipi Antiochea Tykhesi ile aynıdır. Kült heykelinin kopyanmış olması tapınağın da mimari anlamda kopyalanmış olmuş olabileceği ihtimalini akla getirir. Ancak Antiochea'da bulunduğunu bildiğimiz tapınağa dair herhangi bir kanıt olmayışı bu konuda bir şey söylememizi zorlaştırır.

Tapınağın agorada yapılmış olması, Pamphylia'nın en önemli ticaret kenti olan Side için Tanrıça Tykhe'nin hem ticaretin hem de şehrin korucu tanrıçası olarak görülmüş olabileceğine işaret eder. Side içerisinde yer alan diğer tapınaklar belirli bir merkez (liman bölgesi) içerisinde konumlandırılmışlardır. Şehir içerisinde Tykhe tapınağı dışında tekil bir dini yapının olmayışı Tykhe kültürünün kent içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunun ve Tykhe'nin şehir pantheonu içerisinde önemli bir yerde olduğunun göstergesidir.

Antik dönemde kamusal yapılar aynı zamanda prestij yapıları olarak da değerlendirildikleri için ayrı bir öneme sahiptirler. Tapınaklar hem dini hem de kamu yapıları olmaları bakımından mimari açıdan oldukça değer taşımaktadırlar. Bu bağlamda Tykhe Tapınağı da Side kentini en önemli prestij yapısı olan Tiyatro-Agora kompleksi içerisinde inşa edilmiştir. Konuşlandırılması bakımından ise şehrin anıtsal giriş kapısı ile liman aksında uzanan sütunlu caddeden geçen herkesin görebileceği şekilde kompleks içerisine konuşlandırılmıştır. Bu da Tykhe Tapınağı'nın bir prestij yapısı olarak Side için oldukça önemli bir yapı olduğunun göstergesidir.

Side Tykhe Tapınağı gerek eski hafırlerinin yaptığı kazıların sonuçlarına, gerekse 2010 – 2011 yıllarında yapılan sondaj kazılarda ele geçen verilere göre MS II. yüzyılda inşa edilmiştir.

Mimari açıdan daha geniş bir çerçevede düşünürsek Tykhe Tapınağı Side'nin Roma Dönemi mimarisi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dairesel planlı yapılar çerçevesinde yüksek podiumlu olarak inşa edilmiş olması tapınağı Yunan geleneğinden ayırarak Roma geleneğine bağlar. İster Yunan ister Roma dönemi olsun daireli planlı yapılar ne Side, ne Pamphyliya'da ne de Asia Minor içerisinde yaygın bir yapı tipi değildir.

6. EK-1

Tykhe Tapınağı'nın Kısmi Olarak Ayağa Kaldırılması ve Sağlamaştırma Çalışmaları

26/11/2011 tarihinde Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon projeleri onaylanan Tykhe Tapınağı'nın uygulamasına Nisan 2012 tarihinde başlanmış, uygulama Eylül 2012 tarihinde tamamlanmıştır. Proje, konsept olarak, Tykhe Tapınağına ait ve mevcut bulunan mimari elemanların yapı üzerinde sergilenmesini önermektedir. Bu kapsamda, tapınağın ¼' lük bir kısmı ayağa kaldırılmıştır. Bu konsept bağlamında, özgün mimari elemanlara “minimum müdahale” ilkesi esas alınmıştır. Fiziksel ve yapısal olarak iyi durumda olan bu mimari elemanlar oldukları gibi, fiziksel ve yapısal olarak orta durumda (derin çatlak, kırık, parça kopması, vb) olan mimari elemanlar, strüktürel olan sorun yaratmamaları açısından sağlamaştırılarak, özgün teknikler kullanılarak yapıdaki yerlerine yerleştirilmişlerdir. Tapınağın ayakta durabilmesi için gerekli olan çelik konstrüksiyon imitasyon malzeme ile bütünleştirilerek kullanılmıştır. Ayağa kaldırma-tamamlama uygulamasında kullanılacak olan mimari eleman tam boyut vermediği durumda, strüktürel açıdan gerekiyorsa, imitasyon malzeme ile tümlenmiştir (Şekil 25.1 – 25.2).

Tapınak, mevcut zeminden yaklaşık 1.50-2.00m kadar yükseltilmiş bir platform üzerine yaklaşık 9.00m çaplı bir dairesel plan üzerinde yerleşmiş, 12 adet sütun ve ortada yaklaşık 5.00m çaplı bir başka dairesel plan şekline sahip iç duvar üzerine oturtulmuş, giriş ve kaset elemanlarından oluşmaktadır.

Bu çerçevede, projesine uygun olarak bir mimari çalışma yürütülmüş, mimari parça envanteri, mimari parka sağlamaştırması, özgün parçaların projede önerilen yerlerine konmaları, temel sağlamaştırması ve yeni imalatlardan oluşan çalışma paketleri tamamlanmıştır. Sonuç olarak, koruma projesi kapsamında iki uygulama paketinin olduğu görülmüştür. Bu uygulamalardan biri onarıma yönelik olarak diğeri tamamlamaya ve sunuma yönelik olarak ortaya çıkmaktadır.

Tykhe Tapınağı, Side Tiyatrosunun kuzeydoğusunda ticaret agorası içinde yer alır. Tapınağa giriş güneybatı yönündedir. Bu alan kuzey ve kuzeybatı yönündeki Side'ye ulaşan ana trafik arterinden algılanmaktadır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, gerçekleştirilecek olan tamamlama çalışmasının Side'nin kentsel giriş kapısı olarak kabul edilebilecek önemli bir Vista noktası olan ana arterden algılanır olması önemlidir. Tapınağın ve agoranın vurgusunu arttırılarak mega bir yapı olan tiyatro yapısıyla birlikte kültürel peyzaj kapsamında algısal boyutta bir denge oluşacaktır. Böylelikle, tapınağın giriş merdivenleriyle de bütünleştirilerek, ayağa kaldırma uygulamasının kuzeybatı-güneybatı yönünde yapılmasına karar verilmiştir (Şekil 26.1). Yapıya ilişkin, tapınak girişi, merdiven ve Naos giriş kapısını algılanması, restitüsyon önerisinde ve güvenilirlik paftalarında tanımlanan güvenilirliği yüksek olan mimari elemanların olabildiğince özgün yerlerinde kullanımı sağlanmıştır (Şekil 26.2)

Bu bağlamda, yapının sunumu kapsamında doğru bilgi verebilmesi amacıyla, mimari parça envanterinde bulunan ve kullanılabilir durumda olan 3 adet kaset elemanının yapıda yerine yerleştirilmesine karar verilmiştir (Şekil 27.1). Bu amaçla, yine kullanılabilir durumda olan 4 adet arşitrav ayağa kaldırma – tamamlama uygulaması kapsamında kullanılacaktır. Bunun için 5 adet sütun, 5 adet sütun kaidesi ve sütun başlığı gereklidir. Mimari parça envanterinde mevcut olan 4 adet sütun başlığı sağlamlaştırılarak kullanılmış, 1 adet yeniden üretilmiştir. Mimari parça envanterinde mevcut olan kaide parçası tümlenerek kullanılmış, 4 adet kaide yeniden üretilmiştir. Bu parçanın ayakta güvenilir bir biçimde durabilmesi için, destekleyici çelik konstrüksiyon uygulanmıştır.

Fiziksel ve yapısal olarak iyi durumda olan mimari elemanlar, temizlik ve bakım çalışmasından sonra olduğu gibi kullanılmışlardır. Mimari parça envanteri kapsamında, fiziksel ve yapısal olarak orta durumda (derin çatlak, kırık, parça kopması, vb) olan mimari elemanlar, strüktürel olan sorun yaratmamaları açısından, projesine uygun olarak sağlamlaştırılmışlardır.

Temeli mevcut olan yapının mimari parça envanteri çalışması kapsamında, aynı mimari elemana ait olduğu tespit edilen parçalar birleştirilmiş ve dayanıklılığı test edilmiştir. Proje kapsamında, yapıdaki yeri belirlenemeyen bazı küçük mimari parçaların yerlerinin tespit edilmeleri ve/veya diğer parçalarının bulunabilmesi ile, mevcuttaki mimari elemanlarının dayanımlarının araştırılması amacıyla, agora ve yakın çevresinde mimari parça etüdü yapılmıştır.

İkinci mimari parça etüdü sonucunda ele geçen bazı mimari parçaların, Tykhe Tapınağının mimari elemanlarına ait olduğu görülerek, eklemeler yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında, en tartışmalı olan kısımlar, tapınağın başlıkları ile çatısının formu olmuştur. Tapınağın temeli üzerinde durmakta olan başlıkların, sütun ve arşitravlarla birleşme detaylarındaki değişkenlikler, yapıya ait olup olmadıklarına ilişkin bir tereddütte neden olmuştur. Ayrıca, fiziksel durumlarının kötü olması, tapınağın ayağa kaldırılacak olan kısımlarında tehlike oluşturulacağı kanısına varılmıştır. Bu amaçla, başlıkların imitasyon malzeme dökülmesine ve ayağa kaldırılan kısımda bu imitasyon malzemenin kullanılmasına karar verilmiştir (Şekil 27.2). Mevcut özgün başlıklar, hazırlanacak çevre düzenlemesi projesi kapsamında alanda sergilenecektir. Ayağa kaldırma uygulaması için beş adet sütun başlığına gerek duyulmaktadır.

Yapının çatısına ait olduğu düşünülen iki adet mimari parçanın, yapıda tam olarak nerede bulunduğu anlaşılamamıştır. Parçaların küçük olmaları nedeniyle de, parçaların tam formlarının ve diğer mimari elemanlarla birleşim detaylarının nasıl olduğu kesinleştirilememiştir. Tapınağın çatı formuna ilişkin bazı öneriler geliştirilmiş, ancak güvenilirliği düşük olduğundan, uygulamaya dâhil edilmemiştir. Agora çalışmaları ve mimari parça düzenlemeleri kapsamında, Tykhe Tapınağına ilişkin yeni parçalar ele geçerse, yapının restitüsyonu yeniden değerlendirilecektir. Güvenilirliği yüksek bir çözüm önerisi geliştirildiği durumda, ayağa kaldırılmış olan kısma eklemelenmesi olasıdır. Yapının ayağa kaldırılma projesi, koruma kuramı çerçevesinde “geri dönüşlülük” esası dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

7. KATALOG

Katalog No: 1

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Temel seviyesi

Tip: Temel dolgusu ve temel taşları

Malzeme: Mermer, kireç taşı

Ölçüler: Çap 10 m

Durum: Temel dolgusu ve temel taşları oldukça sağlam ve orijinal yerlerinde.

Tanım: 21 adet podium alt silmesine ait blok, bunların altında iki sıra temel taşları ve temel dolgusu bulunmaktadır.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 2

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Podium altı temel

Tip: Alt silme blokları

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: Orijinal yerlerinde ve sağlam 21 adet kavisli alt silme bloğu bulunmaktadır.

Tanım: Podium ve temel arasında yer alan silmeyi oluşturan bloklar.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 3

Side Kazısı Env. No: TT.111.12

Nitelik: Podium levhası

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: İki farklı prça birleştirilerek oluşturulmuş.

Tanım: Podiumun dış cephesine ait, alt ve üst silmeler arasında yer alan kaplama levhası

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 4

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Merdiven ve basamaklar

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: Oldukça deforme olmuş

Tanım: Tapınağın girişi sağlayan merdiven basamakları.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 5

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Podium dolgusu

Tip: Kireç bazlı Roma harcı

Malzeme: Kireç, kireç taşı

Ölçüler:

Durum: Oldukça sağlam ve sert. İyi korunmuş.

Tanım: Kireç ve kireç taşı karışımıyla oluşturulmuş. Podiumun temel dolgusu.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 6

Side Kazısı Env. No: TT.89.10 + TT.1.10

Nitelik: Sütun kaidesi

Tip: Attik-ion

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: İki farklı parça birleştirilerek oluşturulmuş.

Tanım: Torus, trochilos, torus işlenmiş, kenet boşluğu ve kurşun kanalı mevcut.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 7

Side Kazısı Env. No: TT.110.10

Nitelik: Sütun kaidesi

Tip: Attik-ion

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: Kırık

Tanım: Torus ve trochilos kısımlarının profilleri anlaşılabilir durumda.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 8

Side Kazısı Env. No: TT.33.10 + Belli değil

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 205 cm uzunluğunda

Durum: İki farklı parçanın birleşiminden oluşmuş, sağlıklı ölçü alınamayacak durumda.

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 9

Side Kazısı Env. No: TT.6.10

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 69 x 38 cm

Durum: Görülebilen 6 yive sahip kırık gövde parçası

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 10

Side Kazısı Env. No: TT.11.10

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Uzunluk - 105 cm Genişlik – 48 cm

Durum: Çap alınamayacak şekilde kırılmış, 3 adet yivi görülebilir durumda geri kalan kısmı tamamıyla tahrip olmuş.

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 11

Side Kazısı Env. No: TT.30.10

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 90 x 27 cm

Durum: Yivleri silik durumda olan gövde parçası

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 12

Side Kazısı Env. No: TT.84.10 + Belli değil

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 60 cm uzunluğunda

Durum: İki kırık parça birleştirilerek elde edilmiş, yivleri deforme olmuş.

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 13

Side Kazısı Env. No: TT.102.10

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 102 cm uzunluğunda

Durum: 5 yiv sağlama yakın, kırık gövde parçası

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk

Katalog No: 14

Side Kazısı Env. No: TT.105.10

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 203 cm uzunluğunda

Durum: Görülebilen 8 yive sahip sütun gövdesi

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 15

Side Kazısı Env. No: TT.111.10 + Belli değil

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 188 cm uzunluğunda

Durum: İki kırık parça yapıştırılarak elde edilmiş, 8 yivi sayılabilen gövde parçası

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 16

Side Kazısı Env. No: TT.112.10 + Belli değil

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 309 cm uzunluğunda

Durum: Dış yüzeyi oldukça bozulmuş, üzerindeki yivlerin zor belli olduğu gövde parçası

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 17

Side Kazısı Env. No: TT.134.10 + Belli değil

Nitelik: Sütun gövdesi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 80 cm uzunluğunda

Durum: İki kırık parça birleştirilerek elde edilmiş, 3 yivi görülebilen gövde parçası

Tanım: 24 yivli sütun gövdesine ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 18

Side Kazısı Env. No: TT.210.10

Nitelik: Sütun başlığı

Tip: Korinth

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 92 x 65 x 57 cm

Durum: Taban ve abakus kısmında kırık

Tanım: Abakus, abakus çiçeği, heliksler belirgin, kaulis çanakları ve üst akantus çelengi görülebilir durumda olan korinth tipi sütun başlığı.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 19

Side Kazısı Env. No: TT.211.10

Nitelik: Sütun başlığı

Tip: Korinth

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Uzunluk: 43 cm, Çap: 46 cm

Durum: Üzerindeki süslemeler silinmiş, kırık sütun başlık parçası

Tanım: Sütun başlığına ait parça

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 20

Side Kazısı Env. No: TT.212.10

Nitelik: Sütun başlığı

Tip: Korinth

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 68 x 63 x 58 cm

Durum: Taban ve abaküs kısmı kırık

Tanım: Abaküs çiçeği, heliksler ve üst akantus çelengi görülebilir durumda olan korinth tipi sütun başlığı.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 21

Side Kazısı Env. No: TT.213.10

Nitelik: Sütun başlığı

Tip: Korinth

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 59 x 56 x 51 cm

Durum: Taban ve abaküs kısmı kırık

Tanım: Alt ve üst akantus çelenklerinin birazı görülebiliyor, heliksler ve akantus çiçeği belirgin.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No:22

Side Kazısı Env. No: TT.204.10

Nitelik: Arşitrav – friz bloğu

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 234 x 81 x 66 cm

Durum: Fascialar ve taban kısmı tamamen kırık, geri kalanı aşınmış.

Tanım: Üç fascialı arşitrav – friz bloğu. Fasciae arasında boncuk dizisi, bunların üzerinde boncuk dizisi, yumurta şeridinden oluşan bir İon kymationu ve Lesbos kymationundan oluşan bir sime mevcut. Silmenin üzerinde kıvrık dal motifli bir friz ve bunun üzerinde İon kymationundan oluşan bir friz tacı var.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 23

Side Kazısı Env. No: TT.205.10

Nitelik: Arşitrav – friz bloğu

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 236 x 81 x 85 cm

Durum: Fascialarında çatlaklar ve friz ve üst silmede kırıklar var. En üstte olması gereken İon kymationu ise kırık.

Tanım: Üç fascialı arşitrav – friz bloğu. Fasciae arasında boncuk dizisi, bunların üzerinde boncuk dizisi, yumurta şeridinden oluşan İon kymationu ve Lesbos kymationundan oluşan bir silme mevcut. Silmenin üzerinde kıvrık dal motifli bir friz ve İon kymationundan oluşan bir friz tacı mevcut. Taban kısmında ise kıvrık dal ve çiçek motifleriyle süslü soffit mevcut.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 24

Side Kazısı Env. No: TT.206.10

Nitelik: Arşitrav – friz bloğu

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 227 x 81 x 80 cm

Durum: Alt fascia ve kenar kısımlarında kırıklar var.

Tanım: Üç fascialı arşitrav – friz bloğu. Fasciae arasında boncuk dizisi, bunların üzerinde boncuk dizisi, yumurta şeridinden oluşan İon kymationu ve Lesbos kymationundan oluşan bir sime mevcut. Silmenin üzerinde kıvrık dal motifli bir friz ve İon kymationundan oluşan bir friz tacı bulunmakta. Taban kısmında ise kıvrık dal ve çiçek motifleriyle süslü soffit var.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi

Katalog No: 25

Side Kazısı Env. No: TT.207.10

Nitelik: Arşitrav – friz bloğu

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 227 x 78 x 84 cm

Durum: Sol üst köşesi kırık

Tanım: Üç fascialı arşitrav – friz bloğu. Fasciae arasında boncuk dizisi, bunların üzerinde boncuk dizisi, yumurta şeridinden oluşan İon kymationu ve Lesbos kymationundan oluşan bir sime mevcut. Silmenin üzerinde kıvrık dal motifli bir friz ve İon kymationundan oluşan bir friz tacı bulunmakta. Taban kısmında ise kıvrık dal ve çiçek motifleriyle süslü soffit var.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 26

Side Kazısı Env. No: TT.208.10

Nitelik: Arşitrav – friz bloğu

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 236 x 81 x 82 cm

Durum: Sol alt kısmı kırık

Tanım: Üç fascialı arşitrav – friz bloğu. Fasciae arasında boncuk dizisi, bunların üzerinde boncuk dizisi, yumurta şeridinden oluşan İon kymationu ve Lesbos kymationundan oluşan bir sime mevcut. Silmenin üzerinde kıvrık dal motifli bir friz ve İon kymationundan oluşan bir friz tacı bulunmakta. Taban kısmında ise kıvrık dal ve çiçek motifleriyle süslü soffit var.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi

Katalog No: 27

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Cella duvar bloğu

Tip: Plaster

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: Oldukça sağlam

Tanım: Cella duvarına ait 6 yivli sütun görünümünde yapılmış plastere sahip blok. Üst ve alt kısımlarında kenet boşlukları mevcut.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 28

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Cella duvar bloğu

Tip: Plaster

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: Üst tarafı kırık

Tanım: Cella duvarına ait 6 yivli sütun görünümünde yapılmış plastere sahip blok. Alt kısmında kenet boşlukları mevcut.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 29

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Cella duvar bloğu

Tip: Plaster

Malzeme: Mermer

Ölçüler:

Durum: Ufak kırıklar dışında sağlam

Tanım: Cella duvarına ait, Korinth başlığı şeklinde yapılmış plasteri olan duvar bloğu. Abakus, abaküs çiçeği, helixler kaulis çanakları ve akantus çelenkleri bulunmakta.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 30

Side Kazısı Env. No: TT.209.10

Nitelik: Kapı lentosu

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 256 x 75 x 74 cm

Durum: Sağ ve sol taraflarında kırıklar mevcut.

Tanım: En altta bir sıra boncuk dizisi, onun üzerinde İon kymationu + Lesbos kymationu bezeli. Taç kısmında ise İon kymationu + ip dizisi + Lesbos kymationu + İon kymationu vardır. En üst sıra da ise Lesbos kymationu kullanılarak bitirilmiş.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 31

Side Kazısı Env. No: Yok

Nitelik: Cella duvarı frizi

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 140 x 45 x 40 cm

Durum: Friz kabartmalarında silinmiş, deforme olmuş kısımlar dışında sağlam.

Tanım: Alt ve üst kısımlarda yer alan İon kymationları arasında çeşitli yaprak ve meyvelerden oluşan kalın bir girland taşıyan, eros gibi gösterilmiş çıplak, kanatlı çocuk figürünün olduğu friz yer almakta. Girlandların orta boşluklarında ise atribüleri ile birlikte tanrı başları bulunmaktadır.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

Katalog No: 32

Side Kazısı Env. No: TT.16.10

Nitelik: Tavan bloğu

Tip:

Malzeme: Mermer

Ölçüler: 298 x 269 x 158 cm

Durum: Kasetlerin dört tanesi kırık, dış kesimi, silmeler, palmetler ve aslan başlı çörten kısmı kısmen kırık.

Tanım: Tavan kasetleri ve saçaklık bloğu ile aynı parçadan monoblok olarak yapılmış. Kaset levhaları ile aynı düzlemde dış kesimi, onun üzerinde Lesbos kymationu mevcut. En üst sıra da ise palmetler ve aslan başı şeklinde çörtenlerle süslü bir sima mevcut.

Dönem: Roma İmparatorluk Dönemi.

KAYNAKÇA

Abbasoğlu, H. (2001). The founding of Perge and its development in Hellenistic and Roman periods. *JRA*, 45 s. 172-188.

Alanyalı, H. S. (2004). Gedanken zum Kybele – Kult im römischen Pamphylien am beispiel von Side und Perge. T. Korkut (Ed.), *Anadolu'da doğdu – 60. yaşında Fahri Işık'a armağan* içinde (s. 11-18), İstanbul: Ege Yayınları.

Alanyalı, H. S. (2012). Side 2010: 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt* içinde (s. 521-543), Ankara: İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık.

Alanyalı, H. S. (2015). Side 2014 yılı kazı ve araştırmaları, *Anmed*, 13, s.119.

Armstrong, N. R. (2001). *Round temples in Roman architecture of the republic through the late imperial period*. Yayımlanmamış Doktora Tezi Oxford: Magdalen College University of Oxford, s.16.

Beaufort, F. (1818). *Karamania, or a brief description of the South coast of Asia Minor*, London, s. 146-162.

Blockley, R. C. (1998). The dynasty of Theodosius, *The Cambridge Ancient History*, 13., s. 111-137.

Borchhardt, J. (1999). *Limyra zemuri taşları*. (Çev: G Yümer), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.79

Bosch, C.E. (1957). *Pamphylia tarihine dair tetkikler – Studien zur geschichte Pamphyliens.*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 52.

Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im altertum*. Asia Minor Studien 7., Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 21.

Bruns-Özgan, C. (2002). *Knidos antik kent rehberi*. (Çev: İ. H. Mert) Konya: Pozitif Matbaacılık, s.73.

Christof, E. (2001). *Das Glück der Stadt: die Tyche von Antiochia und andere Stadttychen*, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, s.16-17.

Cockerell, C. R. (1903) *Travels in Southern Europe and the Levant (1810-1817)*, London.

Corancez, L. A. O. (1816) *Itinéraire d'une partie peu connue de l'Asie Mineure*, s.373-383.

Dohrn, T. (1960). *Die Tyche von Antiochia*, Berlin: Verlag Gebr. Mann, s.7.

Erzen, A. (1973) *Das besiedlungs problem Pamphyliens im altertum*.Archäologischer Anzaiger., Berlin: Walter de Gruyter GmbH, s.398.

Faraklas, N (1971). *Epidauros: The Sanctuary of Asklepios*, Atina: Lycabettus Press, s.15-18.

Fellows, C. (1839), *A journal written during an excursion in Asia Minor*, London.

Gruben, G. (2001). *Griechische tempel und heiligtümer*, München: Hirmer Verlag GmbH, s.99.

Hellenkemper, H. – Hild, F. (2004). Lykien und Pamphylien.*Tabula Imperii Byzantini*, 8, Wien:Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s .98.

İnan, J. (1975), *Side'nin Roma Devri Heykeltraşlığı*, Ankara: TTK Basımevi, , s. 96-101

Lanckoronski, K. G. (1890) *Stade Pamphyliens und Pisidiens*, Wien.

Lawrence, A. W. (1983) *Greek architecture*, New York: Yale University Press, s.137.

Leake, M. (1824), *Journal of a tour in Asia Minor*, London.

Mansel, A. M. - Bean, G. E.- İnan, J. (1956). *Side Agorası Ve Civarındaki Binalar 1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 7 – 14.

Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen Von Side*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH s. 102 – 107.

Mansel, A. M. (1978). *Side – 1947 - 1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları.*, Ankara: TTK Basımevi, s. 2.

Meyer, M. (2006). *Die Personifikation Der Stadt Antiocheia: Ein Neues Bild Für Eine Neue Gottheit*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH., s. 16, 66-68.

Mitchell, S. (1993). *Anatolia. Land, men and gods in Asia Minor I. The Celts and the impact of Roman rule.*, Oxford: Clarendon Press, s.212.

Nolle, J (2001). *Side im altertum, geschichte und zeugnisse II, geographie – geschichte – testimonia, griechische und lateinische inschriften (1-4)*, Inschriften griechischer Stadte in Kleinasien 44., Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s.625.

Nolle, J. (1993). *Side im altertum, geschichte und zeugnisse I, geographie – geschichte – testimonia, griechische und lateinische inschriften (1-4)*, Inschriften griechischer Stadte in Kleinasien 43., Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 3.

Özdizbay, A. (2012), *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s.66.

Paribeni, R. – Romanelli, P. (1914). *Studii e ricerche archeologiche nell' Anatolia meridionale*, Monumenti Antichi, Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, s.132.

Pedley, J. (2005). *Sanctuaries and the sacred in the ancient Greek World*, New York: Cambridge University Press, s.151.

Rott, H. (1908) *Kleinasiatische Denkmaler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.

Schollmeyer, P. (2008). *Römische Tempel*. Darmstadt: WBG, s.97.

Schollmeyer, P. (2013) *Handbuch der antiken Architektur*, Darmstadt: Wbg , s.61, pl. 193-194.

Spawforth, T. (2006). *The complete Greek temples*. London: Thames and Hudson, s.213.

Spratt, T. A. B. – Forbes, E. (1847) *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis*, London.

Stamper, J. W. (2005). *The architecture of Roman temples*. New York: Cambridge University Press, s.78.

Talbert, A.- Richard, J. (2000). *Barrington Atlas of The Grek and Roman World Map by Map Directory*, Volume: I- II, Princeton University Press, Map 65.

Texier, C. (1862) *Asie Mineure, Description géographique et archeologique*, Paris.

Trémaux, P. (1863) *Exploration archéologique en Asie Mineure*, Paris.

Vanhaverbeke, H. – Waelkens, M. (2003). *The chora of Sagalassos. The evolution of the settlement pattern from prehistoric untill recent times.*, Turnhout: Brepols, s.90-93.

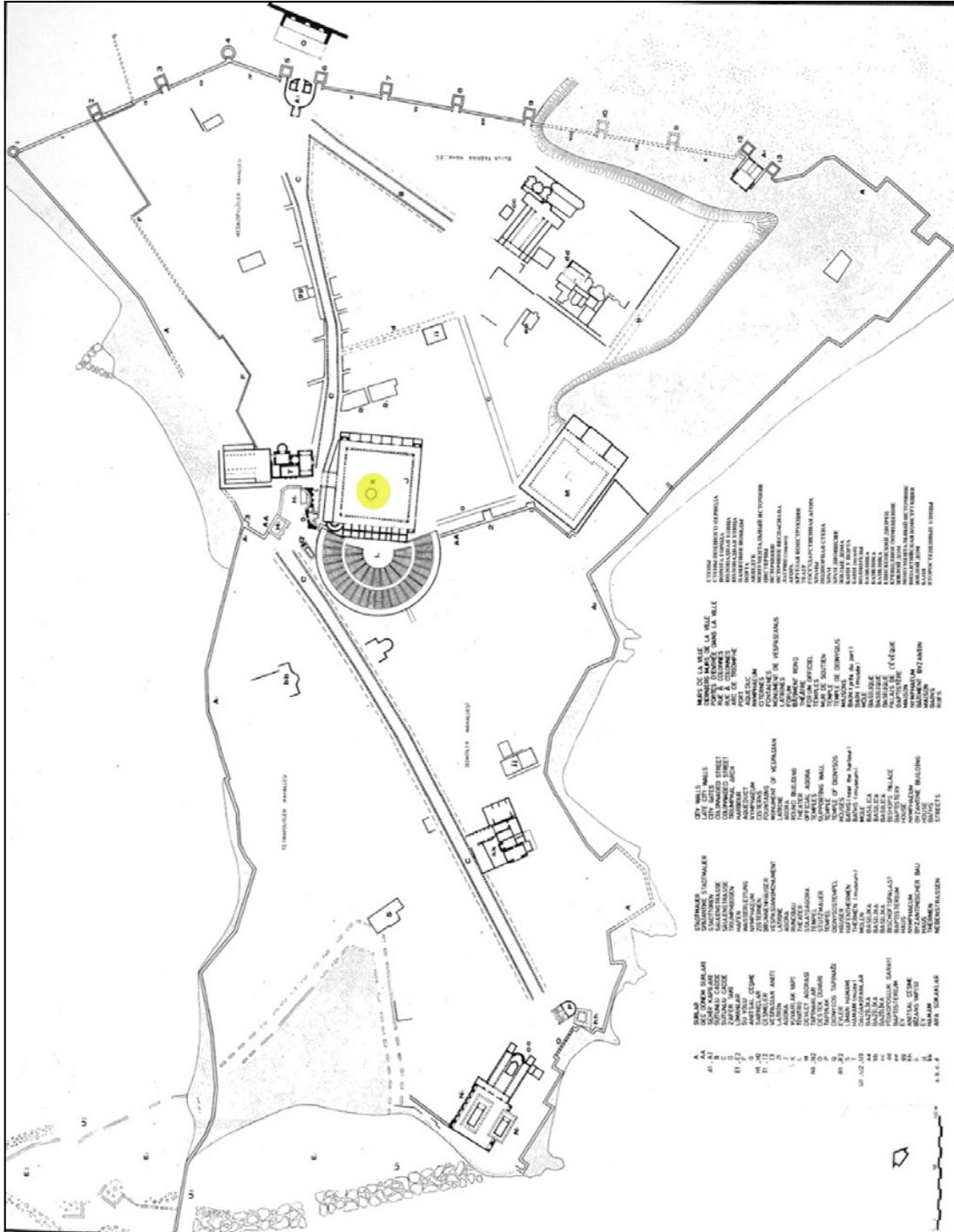
Vitruvius (Tarihsiz) *Mimarlık üzerine on kitap*. (Çev: Suna Güven), Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, s.86.,

Zimmermann, M. (1992). *Untersuchung zur historischen landeskunde Zentrallykiens*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH., s.43.

Şekil 1

Pamphylia Bölgesi Harita

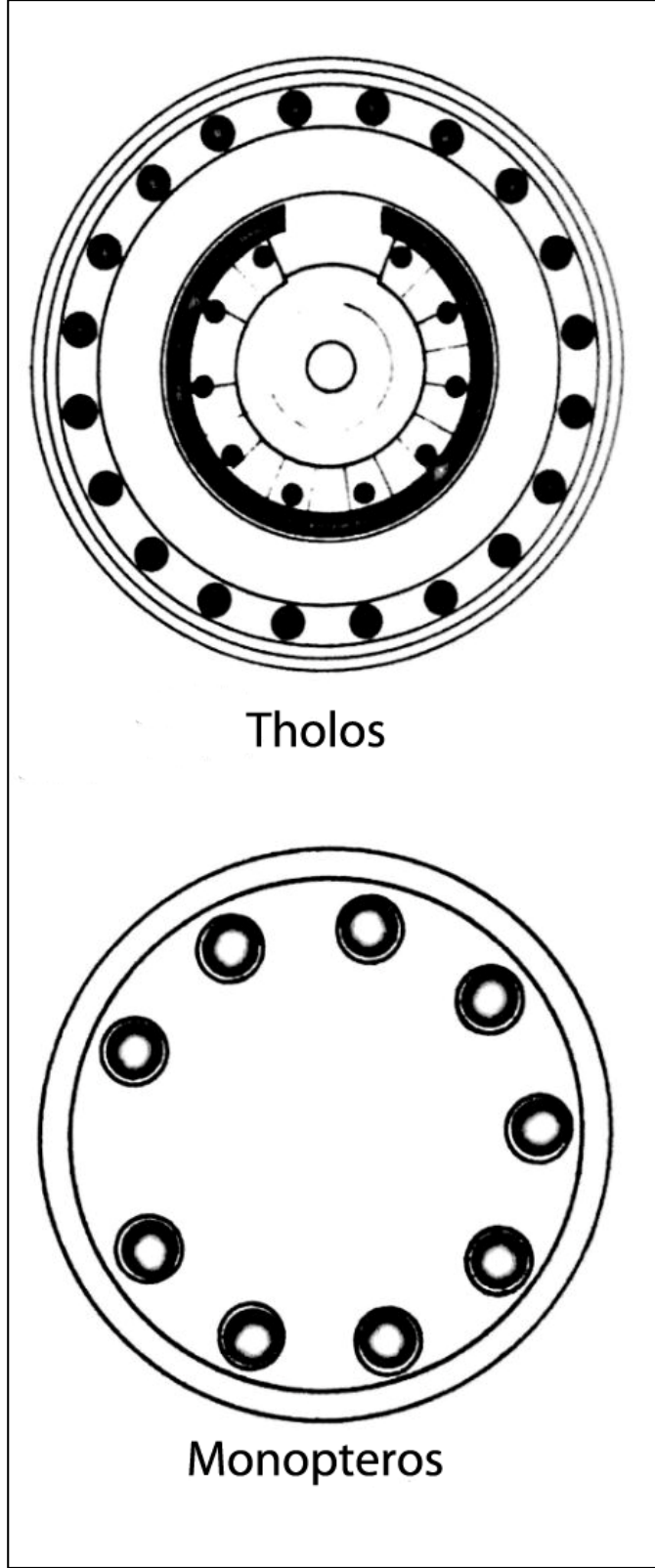
Side Kent Planı

1. Tiyatro-Agora Kompleksi

2. Tykhe Tapınağı Sondaj Kazıları

Tholos ve Monopteros Plan Örnekleri

1. Tykhe Tapınağı Temel Seviyesi (Side Kazı Arşivi).

2. Tykhe Tapınağı Podium (Side Kazı Arşivi).

6.1. Tapınağa Ait Sütun Gövdesi (Side Kazı Arşivi)

6.2. Payelere Ait Başlık (Side Kazı Arşivi)

7.1. Payelere Ait G vde Bloğu (Side Kazı Arşivi)

7.2. Tapınağının Girişi ve Basamaklar (Side Kazı Arşivi)

8.1. Podium Dolgusunda Bulunan Çıkıntı (Side Kazı Arşivi)

8.2. Tapınağa Ait Kapı Lentosu (Side Kazı Arşivi)

9.1. Tapınağa Ait Kapı Lentosu Detay (Side Kazı Arşivi)

9.2. Söve (Side Kazı Arşivi)

9.3. Söve (Side Kazı Arşivi)

10.1. Arşitrav–Friz Bloğu (Side Kazı Arşivi)

10.2. Arşitrav–Friz Bloğu (Side Kazı Arşivi)

11.1. Arşitrav–Friz Bloğu (Side Kazı Arşivi)

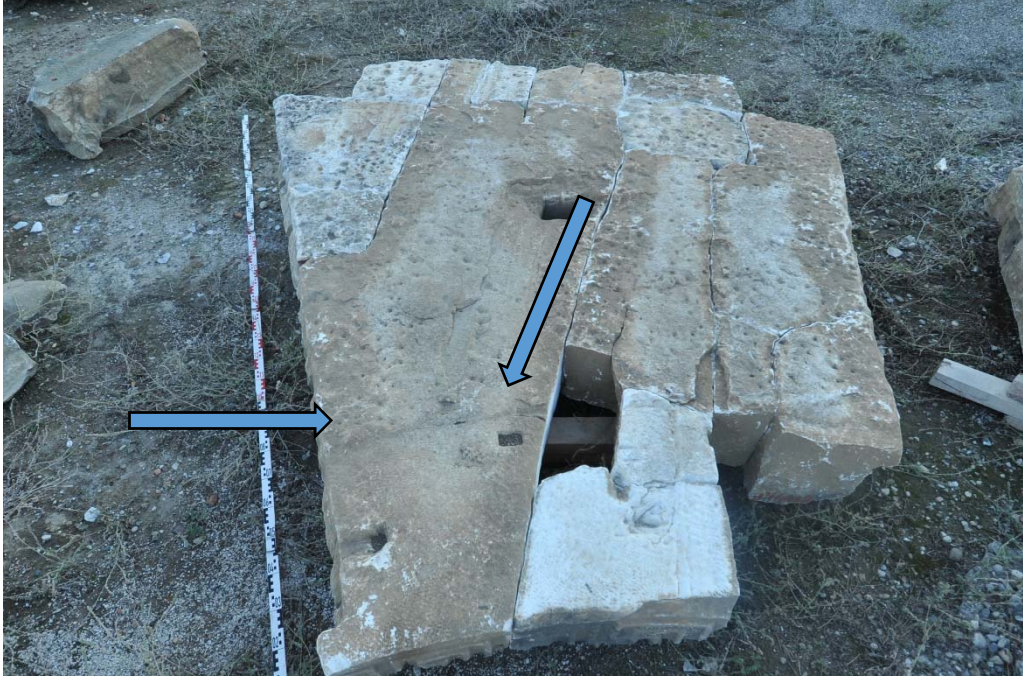
11.2. Tavan Kaseti Levhası (Side Kazı Arşivi)

12.1. İç Friz (Side Kazı Arşivi)

12.2. Meander Motifli Bant (Side Kazı Arşivi)

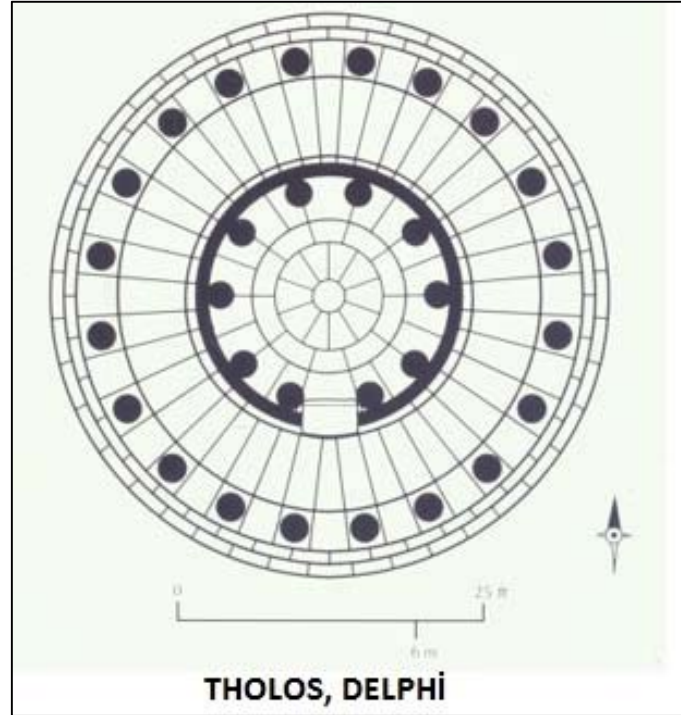
13.1. Çatıya Konstrüksiyonuna Ait İzler (Side Kazı Arşivi)

13.2. Çatıya Konstrüksiyonuna Ait İzler (Side Kazı Arşivi)

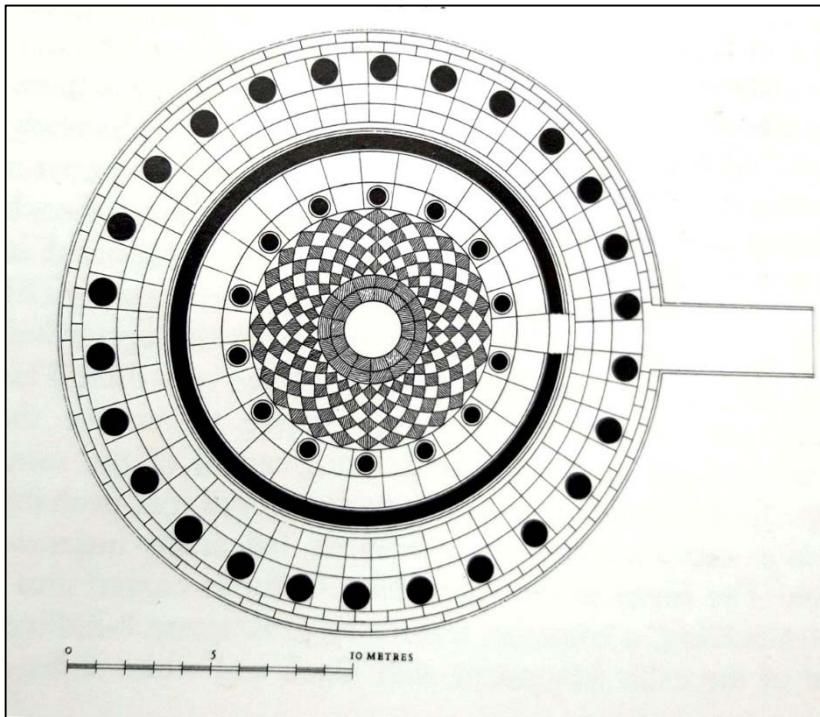
14.1. Delphi Tholosu

14.2. Delphi Tholos Plan

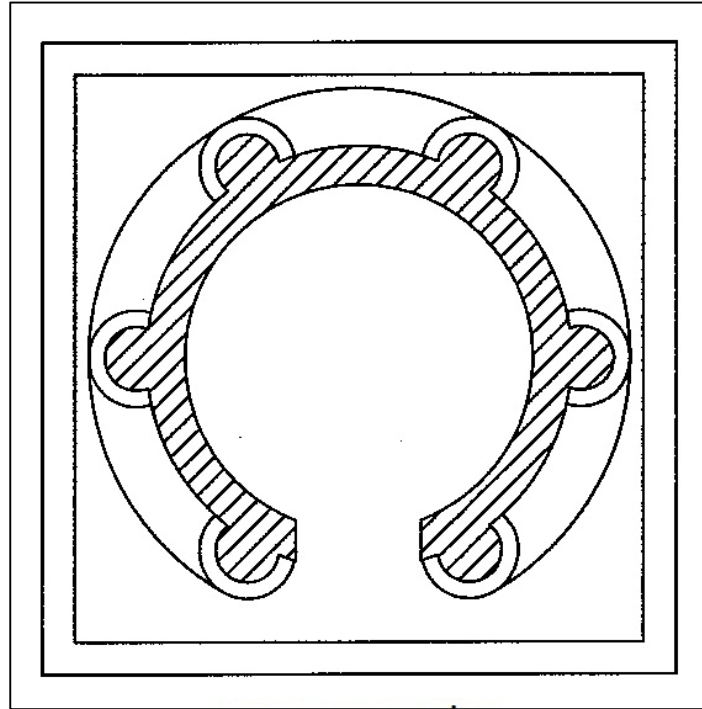
15.1. Epidauros Tholos

15.2. Epidauros Tholos Plan

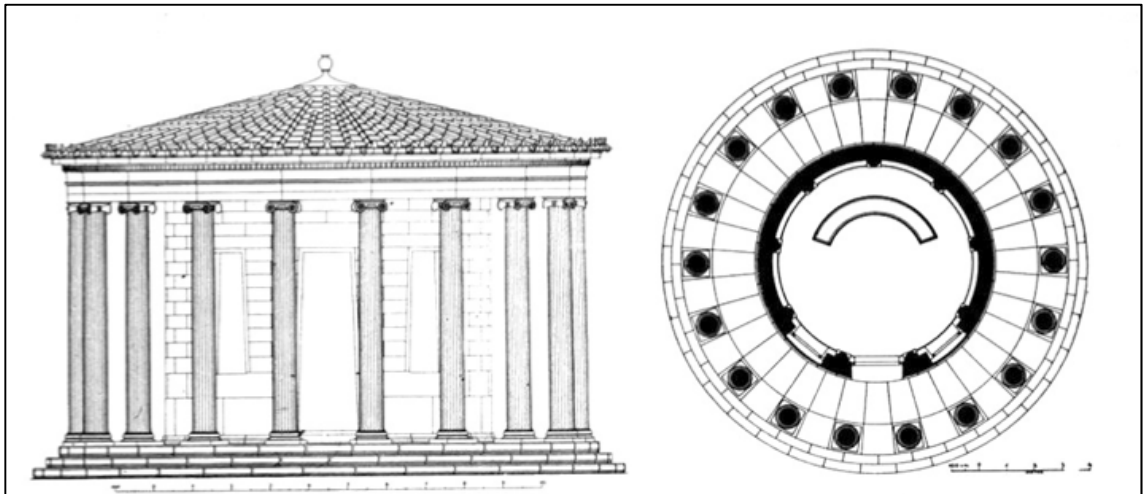
16.1. Lysikrates Anıtı

16.2. Lysikrates Anıtı Plan

17.1. Philippeion, Olympia

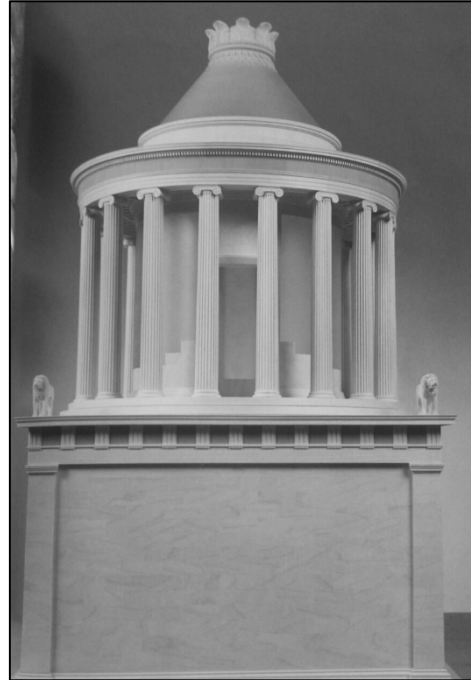
17.2. Philippeion, Olympia Plan

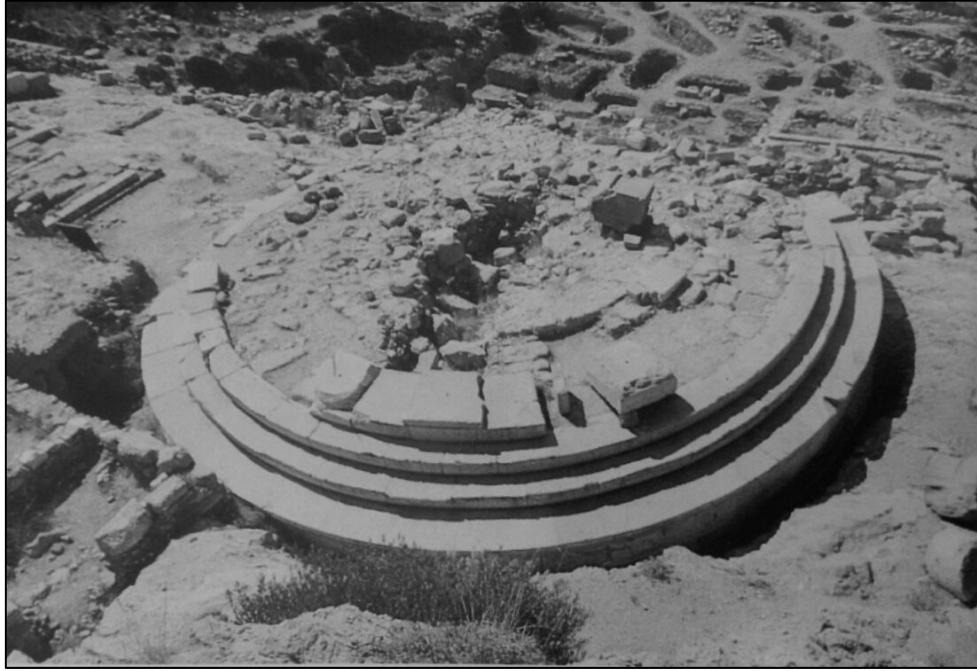
18.1. Arsinoeion, Samothrace

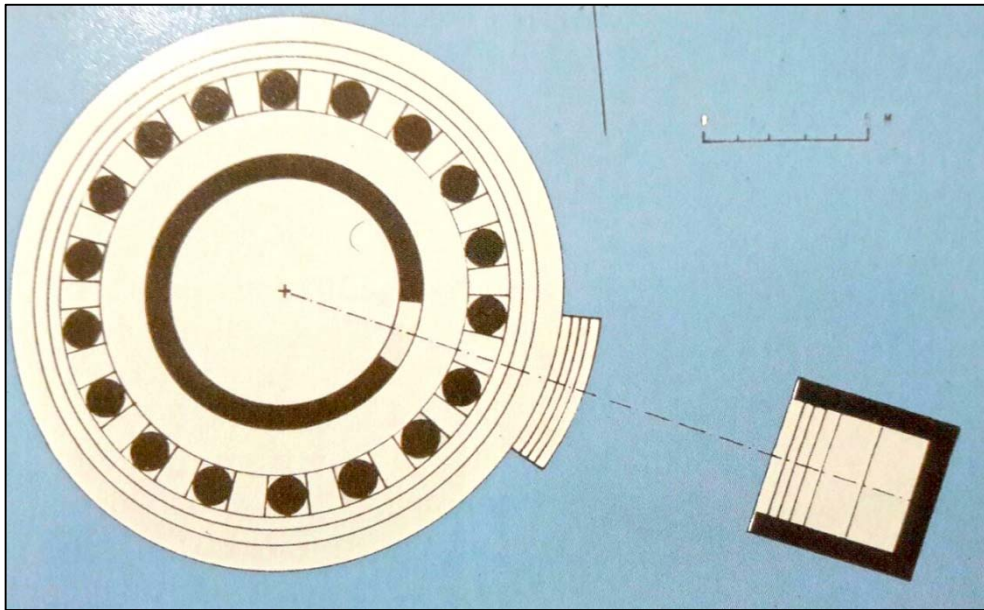
18.2. Ptolemaion, Limyra

18.3. Ptolemaion, Limyra

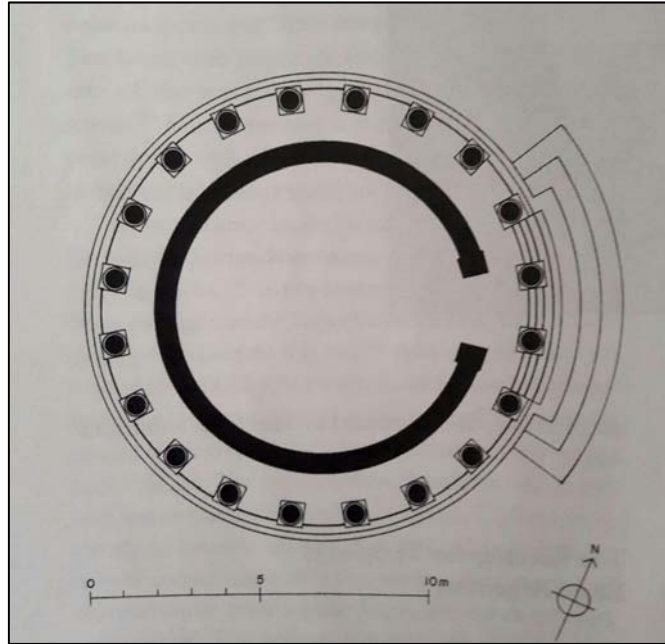
19.1. Knidos Tholos

19.2. Knidos Tholos Plan

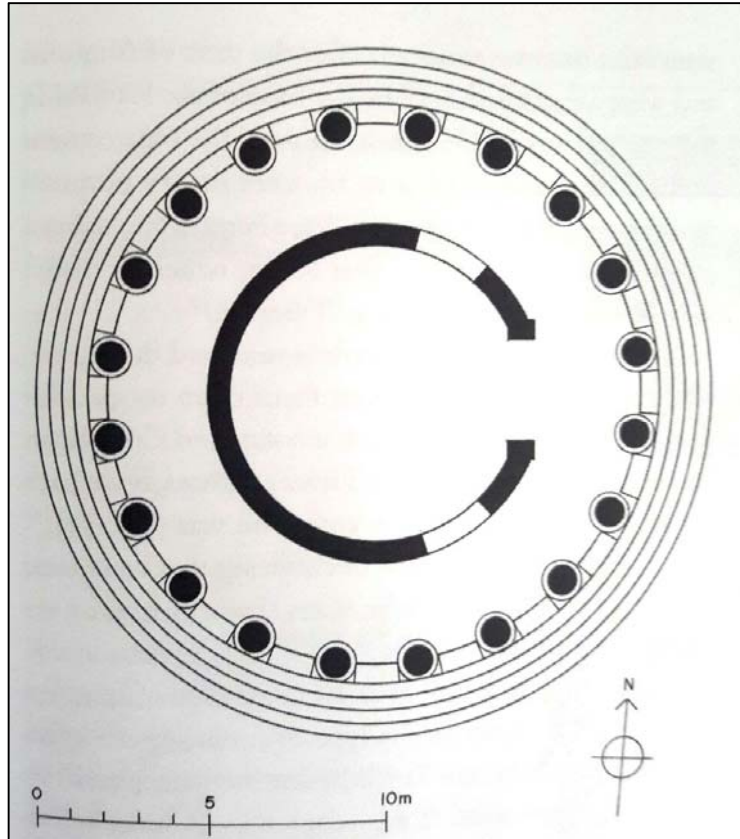
20.1. Vesta Tapınağı, Forum Romanum

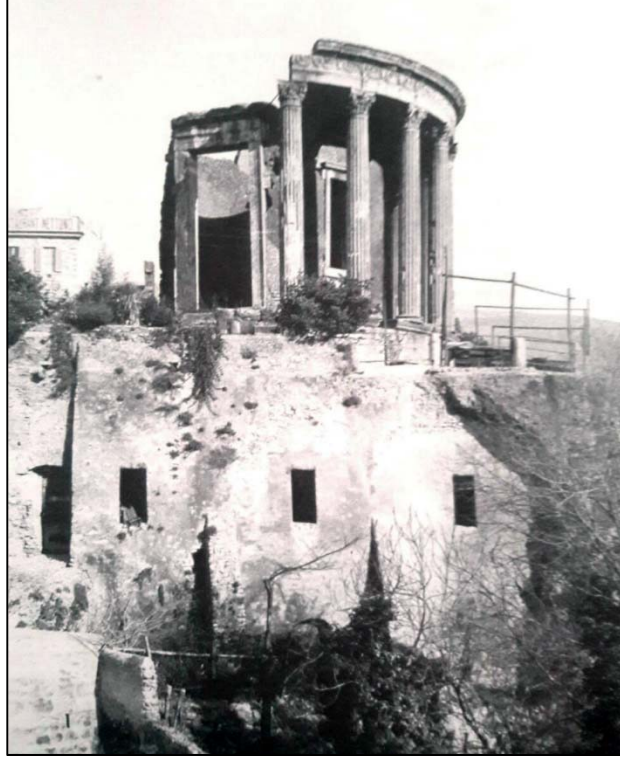
20.2. Vesta Tapınağı, Forum Romanum Plan

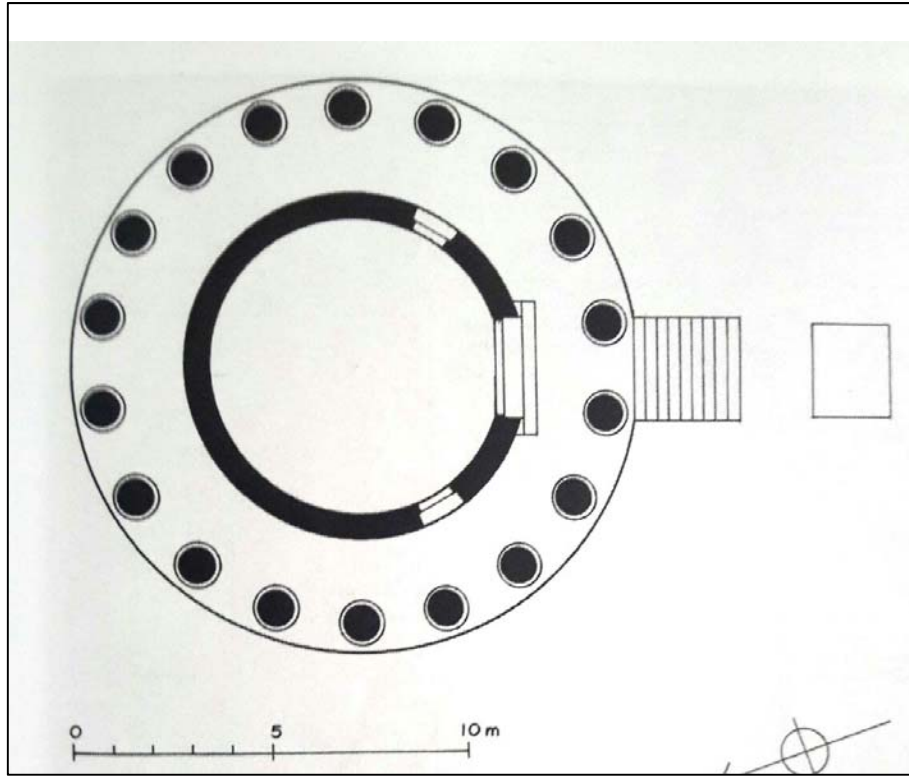
21.1. Tiber Kıyısındaki Yuvarlak Tapınak

21.2. Tiber Kıyısındaki Yuvarlak Tapınak

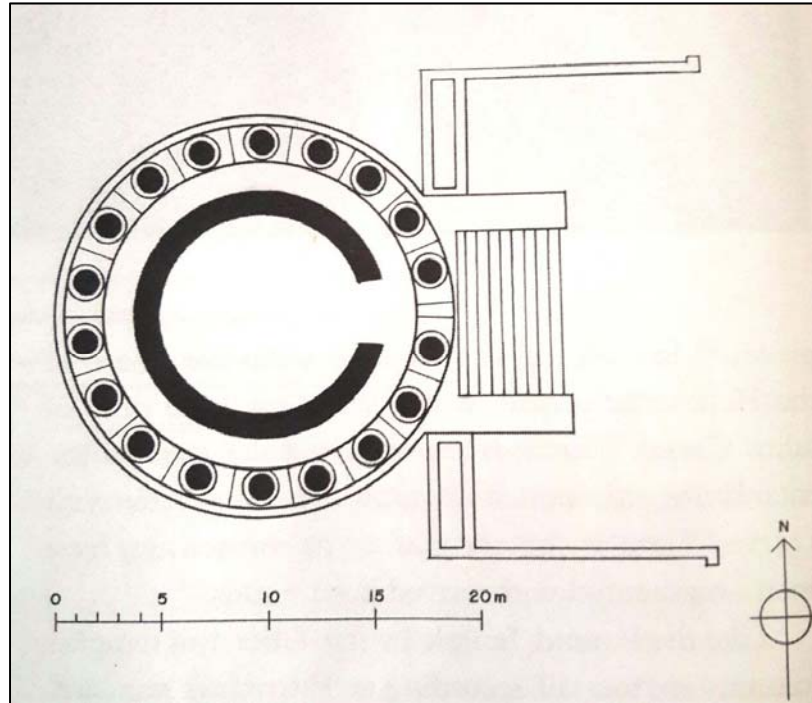
22.1. Vesta tapınağı, Tivoli

22.2. Vesta tapınağı, Tivoli Plan

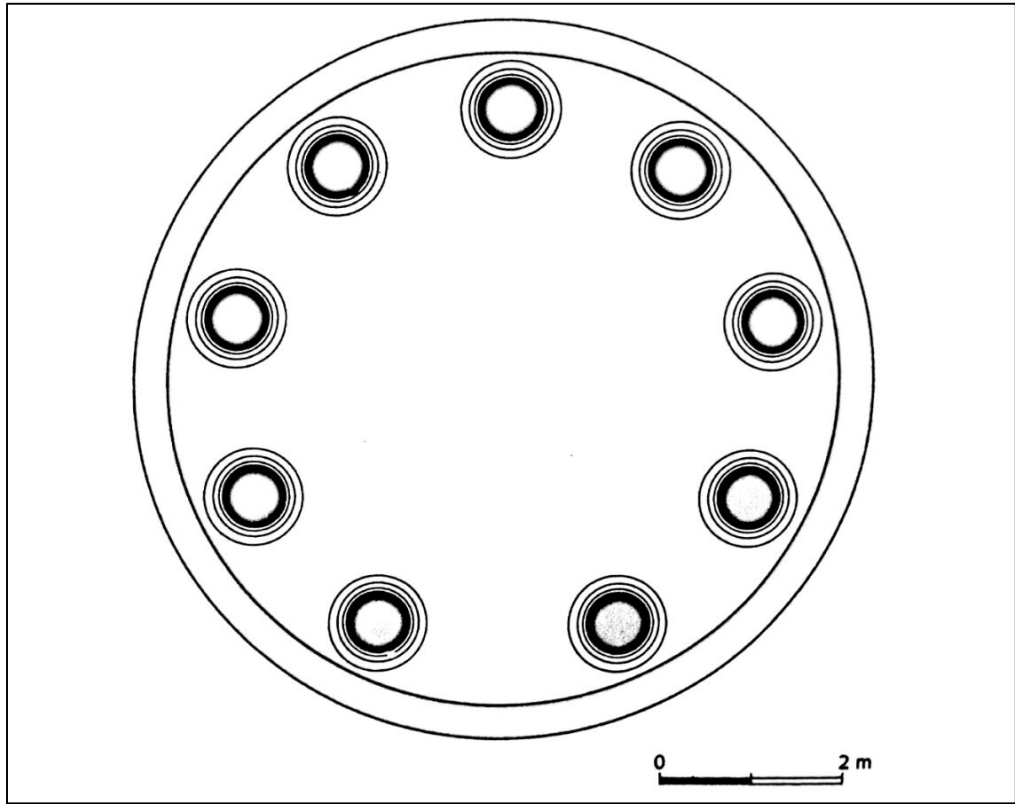
23.1. Fortuna Huiusce Diei tapınağı

23.2. Fortuna Huiusce Diei Tapınağı Plan

24.1. Roma ve Augustus Tapınağı

24.2. Roma ve Augustus Tapınağı Plan

1. Tykhe Tapınağı Ayağa Kaldırma Uygulaması

2. Tykhe Tapınağı Ayağa Kaldırma Uygulaması

1. Thyke Tapınağı Tamamlama Yönü

2. Mimari Elemanların Konumu

1. Thyke Tapınağı Tavan Kasetleri

2. Uygulamada Kullanılan İmitasyon Malzeme